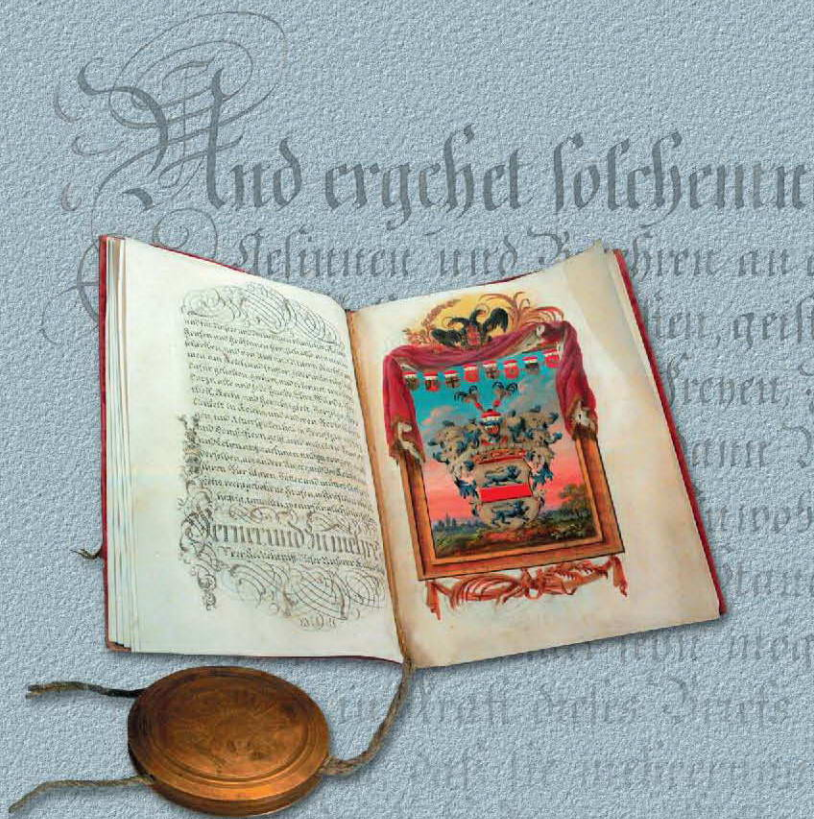

NOBILITAS IN HISTORIA MODERNA
TOMUS II

NOBILITACE VE SVĚTLE PÍSEMNÝCH PRAMENŮ

JIRÍ BRŇOVJÁK a kol.

**NOBILITACE VE SVĚTLE
PÍSEMNÝCH PRAMENŮ**

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS
Facultas Philosophica

NOBILI
TAS IN
HISTORIA
MO
DERNA

EDIČNÍ ŘADA
ŘÍDÍ TOMÁŠ KREJČÍK
TOMUS II

NOBILITACE VE SVĚTLE PÍSEMNÝCH PRAMENŮ

JIŘÍ BRŇOVJÁK A KOL.

Výstup ze semináře NOBILITACE
VE SVĚTLE PÍSEMNÝCH PRAMENŮ
pořádaného ve dnech 8.–9. května 2008
Ostravskou univerzitou v Ostravě
a Zemským archivem v Opavě v prostorách
Zemského archivu v Opavě, pobočky Olomouc

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA V OSTRAVĚ
OSTRAVA 2009

Tato publikace byla vydána jako druhý svazek ediční řady
NOBILITAS IN HISTORIA MODERNA

Redakční rada:

PROF. DR. HAB. ANTONI BARCIAK (UNIwersYTET ŚLĄSKI, KATOWICE);
MGR. JIŘÍ BRŇOVJÁK, PH.D. – MÍSTOPŘEDSEDA (OSTRAVSKÁ UNIVERZITA V OSTRAVĚ);
PROF. PHDR. MILAN HLAVAČKA, CSc. (UNIVERZITA KARLOVA, PRAHA);
DOC. PHDR. TOMÁŠ KREJČÍK, CSc. – PŘEDSEDA (OSTRAVSKÁ UNIVERZITA V OSTRAVĚ);
PROF. PHDR. MILAN MYŠKA, DRSc., DR. H. C. (OSTRAVSKÁ UNIVERZITA V OSTRAVĚ);
PROF. PHDR. LEON SOKOLOVSKÝ, CSc. (UNIVERZITA KOMENSKÉHO, BRATISLAVA);
PROF. PHDR. PETR VOREL, CSc. (UNIVERZITA PARDUBICE);
DOC. PHDR. ALEŠ ZÁŘICKÝ, PH.D. – MÍSTOPŘEDSEDA (OSTRAVSKÁ UNIVERZITA V OSTRAVĚ)

Redakční kruh:

DR. MICHAEL GÖBL (ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV, WIEN);
DR. WACŁAW GOJNICZEK (UNIwersYTET ŚLĄSKI, KATOWICE);
DR. SŁAWOMIR GÓRZYŃSKI (WYDAWNICTWO DiG, WARSZAWA);
PROF. PHDR. MGR. TOMÁŠ KNOZ, PH.D. (MASARYKOVA UNIVERZITA, BRNO);
PROF. PHDR. MILENA LENDEROVÁ, CSc. (UNIVERZITA PARDUBICE);
DR. GUSTAV PFEIFER (SÜDTIROLER LANDESARCHIV BOZEN / ARCHIVIO PROVINCIALE BOLZANO);
MGR. MILAN ŠIŠMIŠ (SLOVENSKÁ NÁRODNÁ KNIŽNICA, MARTIN);
DOC. PHDR. JAN ŽUPANIČ, PH.D. (UNIVERZITA KARLOVA, PRAHA)

Kontaktní adresa:

DOC. PHDR. TOMÁŠ KREJČÍK, CSc.
Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě
Reální 5, 701 03 Ostrava
e-mail: nhm@osu.cz, web: <http://katedry.osu.cz/khi/nhm/>

Odborní recenzenti:

PHDR. VĚRA NĚMEČKOVÁ, PH.D. (UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ)
PHDR. IVAN ŠTARHA (MORAVSKÝ ZEMSKÝ ARCHIV)
PHDR. HELENA SEDLÁČKOVÁ A PAVEL SEDLÁČEK (NÁRODNÍ ARCHIV)

Část publikace vznikla v rámci řešení projektů GAČR č. 404/06/0810 „Nová šlechta v českých zemích v 18. a 19. století“ (texty J. Brňovjána, T. Krejčíka, Z. Žouželky a J. Županiče), Interní grantové soutěže Ostravské univerzity v Ostravě č. 25/1054 „Moravská šlechta zastoupená ve svazcích G a H kvaternů majestátů Moravských zemských desk“ (text Z. Žouželky) a Výzkumného záměru FF UK č. MSM 0021620827 „České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes“ (text K. Woitschové).

Německé překlady: autoři jednotlivých textů, Ing. Manfred Hellmich, MBA, Mgr. Zdeněk Kravar, Ing. Zdeněk Mírka, Anna Ohlídal, Mgr. Hana Šústková

Vydání této publikace bylo podpořeno finančními prostředky
z projektu Grantové agentury České republiky č. 404/06/0810

Vydala Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě jako spis OU č. 206/2009

CENTRUM PRO
HOSPODÁŘSKÉ & SOCIÁLNÍ DĚJINY

© Ostravská univerzita v Ostravě

ISBN 978-80-7368-744-1

*Věnováno plk. v.v. Jiřímu Loudovi, dr. h. c.,
přednímu českému heraldikovi
a čestnému předsedovi Moravské genealogické
a heraldické společnosti v Brně,
k jeho 90. narozeninám*

Obsah

9 Úvodem...

Nobilitační listiny a formy jejich dochování

- 13 TOMÁŠ KREJČÍK (OSTRAVA)
K diplomacie nobilitačních a erbovních listin v novověku
- 36 KAREL MÜLLER (OPAVA)
Soupis erbovních listin pro fyzické osoby ve státních archivech České republiky. Předběžná statistická zpráva
- 42 MILAN ŠIŠMIŠ (MARTIN)
Súpis erbových listín na Slovensku. Priebeh a predbežné výsledky
- 46 JAKUB MÍRKA (LITOMĚŘICE)
Falešné erbovní listiny rodu Ceschi ze Santa Croce a Mayerů z Benigshoffenu
- 64 KLÁRA WOITSCHOVÁ (PRAHA)
Nobilitační a příbuzné písemnosti a Wunschwitzova genealogická a heraldická sbírka

Nobilitační praxe a její písemnosti

- 75 ROBERT NOVOTNÝ (PRAHA)
Od veřejné prezentace k zlistinění, od rituálu k formalizaci. Úvahy nad proměnami nejstarší nobilitační praxe
- 84 JAN ŠTĚPÁN (OLOMOUC)
Nobilitace služebníků olomouckých biskupů v poslední třetině 16. století
- 101 JAN ŽUPANIČ (PRAHA)
Finanční aspekty nobilitací v Rakousku
- 111 SŁAWOMIR GÓRZYŃSKI (WARSZAWA)
Arystokracja polska w Galicji – zmiana czy trwanie

Nobilitace a přijetí mezi zemské stavy

- 121 JIŘÍ BRŇOVJÁK (OSTRAVA)
*K úřednímu procesu přijetí do zemské stavovské obce v období od vydání
Obnovených zřízení zemských do poloviny 19. století a jeho písemnostem*
- 141 JIŘÍ DAVID (BRNO)
*Kníha moravského rytířského stavu (1628–1690).
Stavovský rozměr nobilitačního procesu*
- 160 MAREK STARÝ (PRAHA)
*Rukopisy Vavřince Koutného ze Zářečné jako pramen poznání proměn
složení stavovských korporací v 16. a 17. století*
- 174 ZBYNĚK ŽOUŽELKA (MOHELNICE)
*Moravská šlechtická matrika.
Pramen k dějinám moravské šlechty doby pobělohorské*
- 182 ...závěrem
(některé další písemné prameny k nobilitacím v českých zemích v novověku)
- 193 Nobilitation in der Licht der schriftlichen Quellen
(Deutsche Zusammenfassung)
- 205 Seznam citované literatury
- 220 Seznam autorů příspěvků
- 222 Seznam použitých zkratek
- 224 Výběrový rejstřík

Úvodem...

Ve dnech 29. až 30. května 2008 se na půdě olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě konal pracovní seminář na téma *Nobilitace ve světle písemných pramenů*, na jehož organizaci se podílely katedra historie a Centrum pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě, Zemský archiv v Opavě a Moravská genealogická a heraldická společnost v Brně. Semináře se zúčastnili odborníci, historikové a archiváři z odborných pracovišť z celé České republiky, zahraniční badatele reprezentovali kolegové z Polska a Slovenska. Uspořádání tohoto semináře bylo inspirováno úspěchem obdobně koncipovaného setkání českých, rakouských a polských historiků a archivářů uskutečněného v roce 2008 rovněž v olomoucké pobočce ZAO. V průběhu obou dnů zaznělo celkem 16 příspěvků, jejichž autoři, historikové a archiváři, diskutovali nad pramennou základnou k problematice udělování šlechtických titulů, erbů a přídomků v českých zemích, resp. celé habsburské monarchii, a to především pro období 16.–19. století. Hlavním a jednotícím prvkem měla být především otázka výpovědní hodnoty zkoumaných pramenů v úhlu pohledu novověké diplomatiky. Pozornost se přirozeně zaměřila zejména na originály nobilitačních diplomů. Jejich současnou evidenci v České republice a na Slovensku se zabývali K. Müller a M. Šišmiš. O diplomatice a heraldické výzdobě hovořil T. Krejčík, o praxi udělování šlechtických titulů a jejími proměnami v historickém vývoji R. Novotný, J. Štěpán a J. Županič. Možnost srovnání s polskými poměry, a tedy i zasazení do širšího evropského kontextu, přineslo vystoupení S. Górzyńskiego. Další příspěvky byly zaměřeny na archivní prameny, které v různých formách evidují či jen obsahují vydaná nobilitační privilegia – desky zemské (J. Brňovják, J. David), šlechtická matrika (Z. Žouželka), genealogické a heraldické sbírky (K. Woitschová) či jiné soupisy stavovského či soukromého charakteru (M. Starý). Své místo si mezi příspěvky našlo také doposud opomíjené téma falzifikátů (J. Mírka). Chronologicky se zkoumanému tématu vymyká pouze referát R. Novotného pojednávající o přemyslovském období, ale přinášející zajímavé postřehy v otázce nejstarší nobilitační praxe českých knížat a poukazující na nobilitační rituál nevyužívající ještě písemné prostředky.

Jednání semináře ukázalo možnosti studia nobilitací pomocí bohatého a dosud spíše opomíjeného archivního materiálu, rozšířilo jej o další metodické podněty pro zkoumání nobilitačních listin a navázalo tím tak na nedávno vydaný sborník *Erbové listiny. Patents of arms* (Martin 2006, ed. Milan Šišmiš). Jednotlivé příspěvky

jistě přispěly ke komplexnějšímu zkoumání nobilitačních listin a poukázaly na nutnost mezioborové a mezinárodní spolupráce. Bylo proto přirozené, že se organizátoři semináře rozhodli přednesené příspěvky publikovat v rámci ediční řady NOBILITAS IN HISTORIA MODERNA při katedře historie Ostravské univerzity v Ostravě. Jednotlivé texty byly redakčně upraveny a rozděleny do tří tematických kapitol a doplněny o závěr, seznamy použité literatury, seznam zkratk, výběrový rejstřík a e-mailový adresář autorů jednotlivých kapitol. V této podobě se tak do rukou čtenářů dostává publikace, která by jim v jistých ohledech mohla sloužit jako základní příručka po pramenné základně k výzkumu udělování šlechtických titulů v českých zemích. Jednotlivé texty mohou rovněž posloužit jako metodologické vodítko při studiu a interpretaci jednotlivých druhů popisovaných pramenů.

JIŘÍ BRŇOVJÁK

Seminář „Nobilitace ve světle písemných pramenů“ se konal v konferenčním sále olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě. Na snímku účastníci prvního dne jednání 8. 5. 2008 (foto Jan Štěpán)

MAREK STARÝ
(PRAHA)

Rukopisy Vavřince Koutného ze Zářečné jako pramen poznání proměn složení stavovských korporací v 16. a 17. století

V roce 1966 vyšel v Časopise Matice moravské poměrně nenápadný krátký článek, v němž Antonín Frinta upozornil na existenci pozoruhodného českého manuskriptu z počátku 17. století pocházejícího z knihovny Karla staršího ze Žerotína a jemu rovněž dedikovaného.¹ Rukopis byl podle jeho zjištění v roce 1946 věnován studijní knihovně české reformace v Husově domě. Dnes je uložen na témže místě, v Ústředním církevním archivu Českobratrské církve evangelické.²

Nakolik je mi známo, o přímé vytěžení tohoto pramene se pokusili jen dva čeští historici. Prvním byl Josef Polišenský, jemuž Frinta rukopis postoupil³ a jenž pak společně s Frederickem Sniderem publikoval v tehdejší Československém časopise historickém v roce 1972 spíše obecně laděnou a nepříliš rozsáhlou studii o proměnách složení české šlechty v předbělohorském období.⁴ O něco podrobnější analýzu dat, čerpaných ze zmíněného rukopisu, pak o čtyři roky později provedl a v rámci ediční řady Acta Universitatis Carolinae zpřístupnil Jiří A. Kovařík.⁵ Obě práce mají ovšem společné to, že jsou skoupé na informace o samotném manuskriptu a že rezignují na komplexní zpřístupnění dat v něm obsažených. Z tohoto pohledu je nutno Koutného dílo nadále považovat za pramen badatelsky perspektivní, zasluhující si ovšem i mnohem podrobnější a všestrannější analýzu, než jakou může nabídnout tento stručný příspěvek.

Rukopis, vázaný v deskách potažených fialovým sametem s pozlacenou ořízkou na všech třech stranách, obsahuje 134 papírových listů, z nichž prvé dva jsou nečíslované, na rectu ostatních je pak na spodním okraji tužkou doplněna novodobá souvislá foliace, důsledně provedená i na všech (četných) vakátech.⁶

První číslované folio obsahuje dedikaci transkribovanou již Frintou: *Jeho milosti vysoce urozenému pánu panu Karlovi nejstaršímu z Žerotína na hradě Přerově*

1 FRINTA, Antonín: *Rukopisná kniha z majetku Žerotínova*. VVM 18, 1966, č. 2, s. 286–287.

2 ÚCAČCE, Rkp. č. 79.

3 Ke knize je připojen rukopis Frintova článku uzavřený douškou: *Nyní jsem jej jako správce jmenované knihovny zapůjčil univ. profesorovi J. Polišenskému, aby z tohoto unikátního pramene těžil pro své historické práce*.

4 POLIŠENSKÝ, Josef – SNIDER, Frederick: *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*. ČsČH 20, 1972, č. 4, s. 515–526.

5 KOVAŘÍK, Jiří A.: *Proměny feudální třídy v Čechách v předbělohorském období*. AUC – PeH 1. Studia Historica 14, 1976, s. 137–164.

6 Ještě FRINTA, Antonín: *Rukopisná kniha*, s. 286, uvádí, že kniha není stránkována.

a Brandejse nad Orlicí etc. J. M. C. radě a komorníku, pánu mně milostivému, zdraví dlouhověkého, milosti a ochrany Boží vinšuje a žádá a na dokázání ponížené šetrnosti a křesťanské uctivosti tyto vejtahy z desk zemských království českého daruje a dedikuje Lorenc Koutný z Zářečné.⁷ Ačkoli se v textu hovoří o darování, lze důvodně po-

Koutného rukopis, který se dnes nachází v Ústředním církevním archivu Českobratrské církve evangelické v Husově domě v Praze, byl dedikován Karlu st. ze Žerotína, vůdčí osobnosti moravské předbělohorské stavovské obce. Obrázek představuje novodobou rekonstrukci portrétu mladého Žerotína (Jan Amos Komenský)

chybovat, že by autor výsledky své dozajista pracné rešerše přenechal známému českému humanistovi bez nároku na protiplnění. Mnohem pravděpodobnější se jeví Frintou předpokládaná varianta, že si Žerotín zpracování tohoto rukopisu objednal (a samozřejmě i zaplatil).⁸ Vyloučit nelze ani možnost, že úsilí, které autor shromáždění materiálů a jejich přenesení do vkusně upraveného rukopisu věnoval, nebylo vyvoláno předchozí objednávkou, ale mělo tak říkajíc spekulativní charakter. Tedy že Koutný vypracoval tuto knihu z vlastního popudu a kupce pro ni našel až posléze.

Na dalším foliu avizoval sám autor rozdělení látky do dvou tematicky heterogenních částí: *Předně. Extract ze všech sněmů uvažovaných artykulův. Druhé. Jména a titule osob těch, kteříž jsou jak do země za obyvatelé, do stavu panského, tak i do stavu rytířského po shoření desk zemských téhož*

království Českého od léta 1542. přijati s jich jedné každé věci náležejícími circumstanciami s bedlivou pilností od téhož Lorence Koutného z Zářečné vyhledanými a vypsányými.⁹

První část, zahrnující folia 3^r–46^v, je nepochybně zajímavá z hlediska historického i právně historického, neboť zahrnuje seznam usnesení, intabulovaných do tzv. kvaternů sněmů obecních.¹⁰ Na foliu 3^r je pod opakovaným nadpisem *Extract všech sněmů* – zřejmě pro svou mimořádnou důležitost – uveden výpis z roku

⁷ ÚČAČCE, Rkp. č. 79, fol. 1^r.

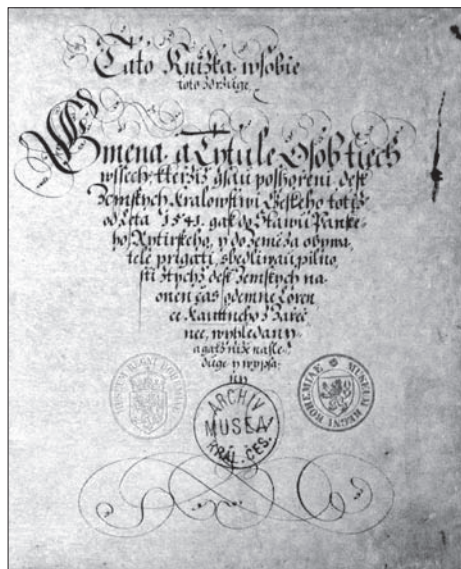
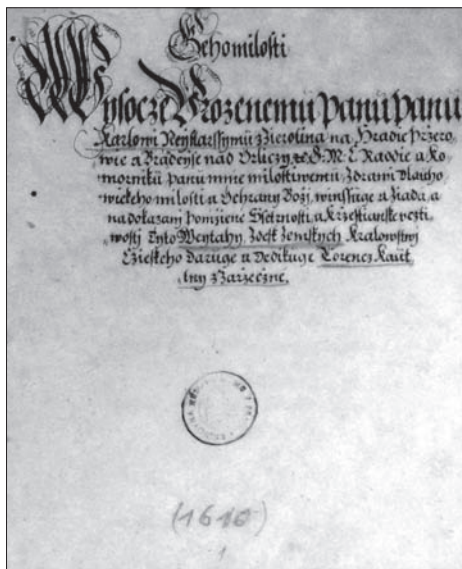
⁸ FRINTA, ANTONÍN: *Rukopisná kniha*, s. 287.

⁹ ÚČAČCE, Rkp. č. 79, fol. 2^r.

¹⁰ NA, fond DZ, sign. DZSt 1–3, 5.

1547, odkazující na hlavní závěry sněmu z roku 1523¹¹ a následují závěry jednotlivých sněmů počínaje rokem 1541 a konče generálním sněmem, který se v Praze sešel 15. června 1615. Usnesení jsou v seznamu uvedena pod stručným názvem, charakterizujícím jejich obsah, jsou v rámci příslušného sněmu očíslována a je k nim připojen odkaz na konkrétní folio příslušného kvaternu. Koutný tak vlastně vytvořil jakousi praktickou rukověť, s jejíž pomocí může i dnešní badatel cíleně nalézt přímo usnesení, tematicky odpovídající jeho zájmu, a to při značné úspoře času, který by bylo jinak nutno vynaložit na komplexní rešerši.

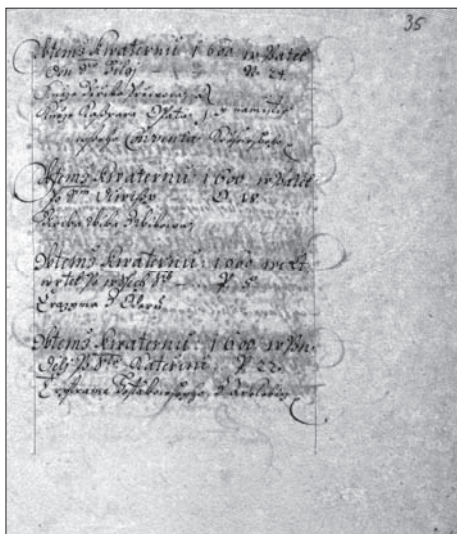
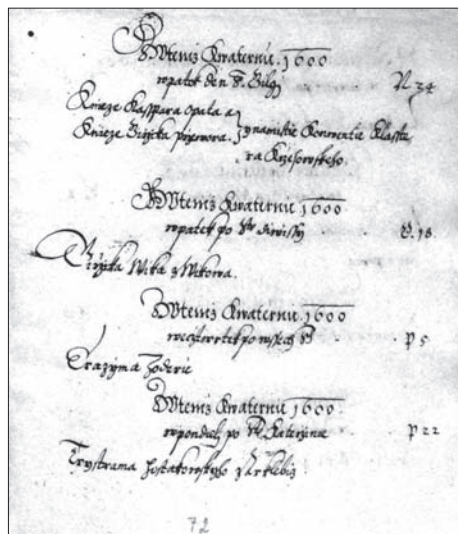
Z hlediska sledovaného tématu stojí ovšem tato část přeci jen poněkud mimo. Navíc jde o přehled aktů z velké části zpřístupněných v monumentální edici Sněmy české. Mnohem větší pozornost zasluhuje proto část druhá, zpracovaná s cílem poskytnout úplný přehled všech osob, jež od shoření desk zemských v roce 1541¹² nabyly českého inkolátu, nebo byly přijaty za členy některé ze dvou šlechtických korporací. Právě skutečnost, že Koutný sledoval tři převážně disjunktní skupiny

Vlevo titulní list Koutného rukopisu ze sbírek archivu ČCE v Husově domě, vpravo titulní list druhého rukopisu z Archivu Národního muzea v Praze (ÚCAČCE, rkp. č. 79; ANM, fond Sbirka rukopisů, rkp. č. 68)

¹¹ ÚCAČCE, Rkp. č. 79, fol. 3^r (V kvaternu památném šerém vejpisův léta 1547. v sobotu po [svatě]m Matouši Evangelistu D 30. Sněm držán za krále Ludvíka léta 1523. v sobotu po přenesení [svatě]ho Václava. Tu stavové krále žádají, aby do země přijeti a na důstojenství stolice dosehnouti ráčil a všickni listové nespřavedliví a nepraví že sú zdviženi a moci míti nemají, a jestliže by Jeho Mi[[o]s]ti královské mocnosti a důstojenství co ujado bylo, to všekno propouštěti, a Jeho Mi[[o]s]ti královská ráčí stavům přiříkati, že jim neráčí v svobodách ukráttiti ani křivdy učiniti.).

¹² K požáru pražského hradu naposledy KOZÁK, Jan – CHOTĚBOR, Petr: *Ilustrace k soudobé zprávě o požáru Pražského hradu roku 1541*. Průzkumy památek 8, 2001, č. 1, s. 145–152.

Vlevo udělení inkolátu křešovskému klásteru v roce 1600 podle rukopisu „z Husova domu“, vpravo totéž podle „muzejního“ rukopisu (ÚČAČCE, rkp. č. 79; ANM, fond Sbirka rukopisů, rkp. č. 68)

osob,¹³ je ovšem důvodem, proč tato druhá část nemá úplně kompaktní charakter a působí spíše jako tři navenek zřetelně oddělené, byť tematicky blízké celky.

V souladu s citovaným úvodním nadpisem začal Koutný inkolátem. Je ovšem nutno upozornit, že stejně jako v samotném úvodu rukopisu, i v nadpisu na foliu 51^r: *Přístup. Do země za obyvatele přijetí* – se dopustil určité terminologické nepřesnosti. Jeho seznam totiž zahrnuje jak skutečné cizince, přijaté na půdě českého zemského sněmu, tak i Moravany, Slezany a obyvatele Horní a Dolní Lužice, kteří v pravém slova smyslu přijímání nebyli a usazovali se v Čechách na základě svého jednostranného uvážení, byť po splnění některých legálních podmínek. Odlišný právní režim obou těchto skupin vyplývá i z textu reversů, které byly od dotyčných osob skládány k zemským deskám a které jsou v manuskriptu vzápětí reprodukovány, a to s dosazeným N. z N. namísto konkrétního jména. Zatímco *Revers, který od sebe Moravané a Slezáci obyčejně, přijdouce ke dckám zemským, dávají* (fol. 51^r–52^r) je zdůvodňován úmyslem vydavatele nabýt v českém království

¹³ Disjunkce nebyla ovšem úplná. Někteří šlechtici, kteří získali český inkolát, dosáhli později přijetí do panského stavu (Slezané Jindřich a David z Logau či Němec Petr svobodný pán z Liebenthalu), stejně tak se v poněkud větší míře objevuje i model, kdy cizinec dosáhl přijetí do země a zároveň (nebo později) mu vstup do svých řad umožnil stav rytířský (např. známý císařský komoří Filip Lang z Langenfelsu se svými dvěma syny).

deskový statek,¹⁴ vzápětí následující *Revers*, kterýž jeden každý cizozemec jest povinen po přijetí jeho za obyvatele na sněmu obecní[m] od sebe odvésti (fol. 52^r–52^v) naproti tomu zdůrazňuje právé sněmovní přijetí od všech tří stavů království a nezbytné povolení panovníka.¹⁵

Na foliu 53^r pak začíná přehled všech novopečených nositelů inkolátu, nadepsaný *Stavové království českého na sněmích obecních po shoření desk zemských do země za obyvatele téhož království tyto osoby níže položené přijíti jsou ráčili*. Jednotlivé položky přehledu pak obsahují odkaz na příslušný kvatern desk zemských, datum intabulace, folio a konečně jméno konkrétní osoby. Jako první je uveden Jindřich z Vidpachu (*V kvaternu trhovém černém léta 1542. v sobotu po svatém Stanislavu H 13 Hendrycha z Vidpachu*), oboustranně psaný seznam pak končí na foliu 79^r jménem Jana Eisena z Lehrberku, rady apelačního soudu (*V témž kvaternu [tj. trhovém novém červeném – pozn. aut.] 1615. v pátek po svatém Ondřeji [M] 29 Jana Baptistu Eisena z Lehrberku*). Celkem tento seznam obsahuje 272 jmen.¹⁶

Znovu je přitom nutno zdůraznit, že řada těchto osob vůbec přijímací proceduru na zemském sněmu neprošla. Takovéto nedopatření může působit nepochopitelně,

¹⁴ Já N. z N. známo činím tímto listem obecně přede všemi a zvláště tu, kdež náleží. Jakož sem úmyslu toho v království tomto českém sobě statek koupiti, aneb pokudž by mi se jaký bud' odkazem, aneb jakýmkoliv právem dostal v témž království se osaditi. A poněvadž zřízení zemské A 18 jak se jeden každý v tom zachovati má to v sobě zjevně vyměřuje, protož já spočátku psaný N. z N., chtěje tomu zřízení zemskému vedle obyčeje a řádu království českého ve všem zadosti učiniti, oznamuji, že sem slíbil a tímto zápisem slibuji za sebe i za dědice a budoucí své, že žádného jiného za pána jmiti nemám, nežli Jeho Mil[lo]s[st] krále českého korunovaného a také ve všech povinnostech s obyvateli téhož království a země české se srovnávati, rád a právo podnikati, je trpěti a obhajovati i také dopomáhati, tak, jakž všickni tři stavové téhož království českého se chovají též se zachovati, a tomu všemu, což se svrchu píše, i s dědici a budoucími svými pod těmi všemi pokutami, jakž svolení a zřízení zemské ukazuje, dosti učiniti mám a povinen sem. Tomu na svědomí pečef' mou vlastní k tomuto listu přivěsiti sem dal a v něm se svou vlastní rukou podepsal. Jehož datum etc.

¹⁵ Já N. z N. známo činím tímto listem obecně přede všemi a zvláště tu, kdež náleží. Jakož sem s povolením nejjasnějšího knížete a pána N. jakožto krále českého na sněmu obecním ode všech tří stavův království českého za obyvatele téhož království i s dědici a budoucími svými přijat, že sem slíbil a tímto zápisem slibuji sám za sebe, za dědice a budoucí své, že žádného jiného za pána dědičného jmiti nemám, nežli Jeho Milost krále českého korunovaného a také se ve všech povinnostech s obyvateli téhož království, též v víře bud' pod jednou, neb pod obojí způsobou přijímajících spravovati a srovnávati, rád a právo podnikati, je trpěti a obhajovati i také dopomáhati a tomu všemu, což se svrchu píše, i s dědici a budoucími svými dosti učiniti mám, tak, jakž všickni tři stavové téhož království českého se chovají, též se zachovati povinen jsem. Tomu na svědomí pečef' mou vlastní k tomuto listu přitisknouti a přivěsiti sem dal a v něm se vlastní rukou podepsal. Jehož datum jest v pátek etc.

¹⁶ POLÍŠENSKÝ, Josef – SNIDER, Frederick: *Změny ve složení české šlechty*, s. 517; KOVAŘÍK, JIŘÍ A.: *Proměny feudální třídy*, s. 159 (příloha č. 2), uvádějí shodně odlišné číslo 273. Tuto odchylku lze patrně spojit s foliem 72^r a následujícím zápisem: *V témž kvaternu [trhovém popelatém – pozn. aut.] 1600. v pátek den s[vatě]ho Jiří N 24 kněze Kašpara opata a kněze Jiříka převora i na místě konventu kláštera křesovského*. Domnívám se, že výše citovaní autoři počítali tento zápis jako přijetí dvou osob – alespoň J. A. Kovařík uvádí v Příloze 1 na s. 158 k roku 1600 sedm nových obyvatel, přičemž kromě citovaného zápisu se v Koutného rukopisu k roku 1600 váže přijetí Kašpara z Milštejna, Tobiáše Šarfenberka z Lindentalu, Jiřího Miky z Mikova, Erazima z Oderu a Tristrama Hostakovského z Arklebic (fol. 71^v–72^r). Dvěma osobám zdánlivě odpovídá skutečnost, že jsou opat Kašpar a převor Jiří napsáni pod sebou a spojeni svorkou (podobně jako tehdy, bylo-li např. přijímáno několik členů téže rodiny). Obyvatelské právo ale získal křesovský klášter jako takový, nikoli jeho aktuální představitel, a tak se tu sluší započítat pouze jednu osobu. Podobně jako v případě z roku 1583, kdy příznání k zemi učinil purkmistr a konšelé a všechna obec města Jihlavy (odkaz je u Koutného na fol. 62^v).

vezmeme-li v úvahu, že Vavřinec Koutný ze Zářečné zastával post ingrosátora při deskách zemských a byl tedy s administrativní praxí, potažmo souvisejícími právními normami, obeznán více než dobře. Vysvětlení lze zřejmě hledat ve volbě zdrojů jeho rešerše – jak ukazují i výše citované příklady, vycházel Koutný z rešerše v trhových kvaternech.¹⁷ Do nich ovšem nebyla zapisována sněmovní usnesení, jimiž byly inkoláty udělovány (ty lze nalézt v tzv. kvaternech relací), ale stručný záznam o jejich tzv. přiznání k zemi. Vzhledem k tomu, že toto přiznání museli učinit i obyvatelé vedlejších korunních zemí, kteří se z vlastního rozhodnutí do Čech stěhovali a nabývali inkolát odlišným způsobem, zahrnul Koutný automaticky do svého seznamu obě skupiny. Na tuto skutečnost pak ještě reflektoval citací odlišných znění reversů,¹⁸ při formulaci nadpisů si však již tuto dvojakost zpracovaného přehledu patrně zcela neuvědomil.

Naproti tomu tím, že vycházel z kvaternů trhových, nemohl Koutný do svého seznamu zahrnout ty, kteří byli sněmem za obyvatele přijati, ale nesplnili posléze předepsanou právní povinnost učinit přiznání při deskách. Je pravdou, že bez tohoto přiznání nenabylo udělení inkolátu účinnost¹⁹ a od roku 1610 mělo při nedodržení relativně velmi krátké šestitýdenní lhůty vést i k zániku platnosti sněmovního usnesení.²⁰ To ale nic nemění na tom, že tyto osoby by naopak s ohledem na znění nadpisu dotyčného seznamu měly být do něj zahrnuty.

Po vakátech 79^v–85^v přichází pasáž nadepsaná *Přístup k stavu panskému* a zahrnující folia 86^v–94^v. Nejprve (fol. 86^v–87^v) je Koutným reprodukován *Řád stavu panského*, pocházející z roku 1501, doplněný o deset let později a po shoření desk zemských znovu intabulovaný v roce 1542.²¹ Následuje forma přiznání k panskému stavu

¹⁷ Konkrétně odkazuje na 32 kvaternů – NA, fond DZ, sign. DZV 1, 5, 8, 9, 11–27, 127–137.

¹⁸ Ostatně i tyto reversy jsou dnes uloženy společně v NA, fond Reversy k zemi.

¹⁹ Viz příslušný článek českého zemského zřízení z roku 1549 (převzatý i do dalšího zákoníku z roku 1564) – JIREČEK, Josef – JIREČEK, Hermenegild (eds.): *Codex juris Bohemici*. Tomi IV. Pars I. Sectio I. Jura et constitutiones regni Bohemiae saeculi XVI. Pragae 1882, s. 156–158, čl. B 15 (zde s. 157): *A jestliže by se pak přihodilo, a který obyvatel koruny chtěl dáti, prodati, nebo poručiti svůj statek cizozemci s krále [jeho] M[ilosl]ji vůli a zemským povolením, tehdy prove nežli se v to uoáže ten cizozemec, má napřed ujistiti to dskami zemskými a listem pod pečeti svou, ten ke dskám položic, aby žádného jiného dědičného pána neměl, nežli krále českého korunovaného, a ve všech povinnostech aby se srovnal s obyvateli země české*). Primárním obsahem inkolátu přitom bylo právě oprávnění konkrétní osoby nabývat vlastnictví (respektive jiného věcného práva) k deskovým statkům.

²⁰ Srovnej tištěné sněmovní usnesení sněmu z let 1609–1610, uložené např. v NK, sign. 54 C 152, 1609–1610, s. LXXXII–LXXXIII.

²¹ NA, fond DZ, sign. DZV 41, fol. B25^v–B26^v, editováno (s drobnými odchylkami) v PALACKÝ, František (ed.): *Archiv český. Díl VI*. Praha 1872, s. 231–232, č. 12. Král Vladislav připojil k tomuto řádu svoji sankci dekretem ze 17. února 1502. NA, fond Archiv České koruny, č. 1832; edice *AC VI*, s. 236–237, č. 15.

(88^r–88^v), podepsaná v tomto případě *Václav N. z N.*²² Užití křestního jména je nepochybně zajímavé a stojí za chvilkové zastavení. V letech 1542–1615 se k panskému stavu přiznali celkem čtyři nositelé tohoto jména, z nichž ovšem pouze u přiznání Václava Záruby z Hustiřan z roku 1591²³ lze konstatovat textovou shodu s Koutného vzorem. V ostatních třech případech šlo o přiznání společné.²⁴ I když jistě nelze vyloučit, že si Koutný vybral jako vzor přiznání málo významného Václava Záruby, s poukazem na to, že se blíže nespecifikovaný *Václav N. z N.* objevuje dále i u formy přiznání ke stavu rytířskému (viz níže), považují volbu křestního jména za spíše náhodnou. Koutného volbu mohlo například inspirovat to, že šlo o jméno tradičního zemského světce a patrona. Nedokáží ale racionálně vysvětlit, proč totéž fiktivní jméno nepoužil i u vzoru přiznání k zemi.

Na foliu 89^r začíná seznam nových příslušníků vyšší šlechty, uvedený nadpisem *Jich milost páni do stavu svého panského jak před shořením, tak i po shoření desk zemských tyto osoby přijíjí jsou ráčili.* Dobou před rokem 1541 se ovšem Koutný podrobněji nezabýval, jak signalizuje již první podnadpis *Před shořením léta 1479.*, za nímž následuje seznam šesti šlechticů (Beneš, Ludvík a Jiří z Veitmile, Jan Hasištejnský z Lobkovic s bratry, Děpolt Popel z Lobkovic a Jindřich Smiřický ze Smiřic), kteří se do panského stavu protlačili na zemském soudu v roce 1479.²⁵ Scházejí zde ale jiní, o nichž je nepochybné, že se společenského vzestupu rovněž dočkali na konci 15., resp. na začátku 16. století.²⁶

Další podnadpis *Po shoření léta 1542* na fol. 89^v již uvozuje podrobný oboustranný seznam, zpracovaný analogickým způsobem jako přehled nových obyvatel. Jako

²² *Václav N. z N. přiznal se před úředníky pražskými: Jakož jest na žádost jeho, kterouž na jich milosti pány s přáteli svými vzložil, znaje jeho Václava N. z N. ctné, dobré a šlechteté chování, že se J. M. C. jakožto králi českému i všem stavům království tohoto službami svými hodně a poctivě zachoval a se napotom hoditi může, i také starožitnosti rodu a předkův jeho stavu rytířského, ano také i pro mnohá přátelská spříznění, v kterémž on s stavem panským jest, od pánův stavu panského za pána do téhož stavu panského i s dědici a budoucími svými přijat, tak a na ten způsob, jakož relací z plného sněmu na to od téhož stavu panského ke dskám zemským učiněna, v kvaternu relací pánův jich milosti a vладыk N. léta N. plněji svědčí a to vše v sobě šíř obsahuje a zavírá, že jest slíbil a tímto zápisem slibuje za sebe, dědice a budoucí své, že ten všecken pořádek v stavu panském, kterýž se v tomto království zachovává, držeti, zachovati a v té vši uctivosti a povinnosti i s dědici a budoucími svými státi chce, tím vším způsobem, jakž rád stavu panského ve dskách zemských v kvaternu památním černém léta tisícého pětistého čtyrydcátého druhého, ve čtvrtek v Vigílii Božího Křtění B 26 oložený to v sobě šířeji drží a zavírá bez přerušení.*

²³ NA, fond DZ, sign. DZV 26, fol. C19^{r-v}.

²⁴ Tak Václav Tetour z Tetova se v roce 1549 přiznal společně se synovcem Janem, Václav Budovec z Budova v roce 1609 se synem Adamem a Václav Hrzán z Harasova o šest let později s bratrem Jiřím. Srovnej NA, fond DZ, sign. DZV 9, fol. C1^r; sign. DZV 134, fol. O4^v–O5^r; sign. DZV 137, fol. L22^v–L23^r.

²⁵ ÚCAČČE, Rkp. č. 79, fol. 89^{r-v}. Souhlasím vcelku s názorem, který hájí NOVOTNÝ, Robert: *Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací.* In: Doležalová, Eva – Novotný, Robert – Soukup, Pavel (eds.): *Evropa a Čechy na konci středověku.* Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha 2004, s. 298 a 304, a TÝŽ: *Úloha zemského soudu pro formování panského stavu.* In: Nodl, Martin – Wihoda, Martin (eds.): *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku.* Colloquia mediaevalia Pragensia 9. Praha 2007, s. 245, a sice že v 15. století probíhalo rozšiřování panské korporace nikoli na zemském sněmu jako v době předbělohorské, ale na zasedáních zemského soudu jako vrcholného šlechtického orgánu v zemi.

²⁶ Např. Dobrohoš z Ronšperka, Mikuláš Licek z Rýzmburka a Jan z Roupova v 15. či Jan Firšic z Nabdína a Václav Zmrzlík ze Svojišna na samém počátku 16. století.

první je v něm uveden český místokancléř Jiří Žabka z Limberka se synem Buriánem (*V kvaternu trhovém vejpisův červeném léta 1542 L 14 Jiříka Žabku z Limberka a na Kounicích, místokancléře království českého, a Buriana Žabku odtudž*), i zde končí Koutný (na fol. 94^v) rokem 1615, konkrétně přijetím bratří Václava a Jiřího Hrzánů z Harasova (*V témž kvaternu [trhovém novém červeném – pozn. autora] 1615 L 23 Václava a Jiřího bratří Hrzáně z Harasova*). Celkem seznam obsahuje 46 jmen, což odpovídá počtu uváděnému Jiřím A. Kovaříkem.²⁷ Naproti tomu studie Josefa Polišínského a Fredericka Snidera prezentuje číslo 53,²⁸ které (jak bude dále doloženo) sice lépe odpovídá realitě, ale zato neodpovídá samotnému rukopisu.

Velmi pozoruhodné je, že i když měl Koutný k dispozici veškeré trhové kvaterny – dokládají to oba zbylé seznamy – u rozšiřování panského stavu pracoval heuristicky nepochopitelně nesystémově. Do roku 1583 sestavoval svůj seznam podle trhových kvaternů, pak následuje odkaz na intabulaci z roku 1588, obsaženou v kvaternu relací, pro léta 1591–1601 se vrací k trhovým kvaternům, následně poukazuje na pět intabulací v kvaternech relací z rozmezí let 1603–1606 a interval let 1606–1615 je konečně opět zpracován podle kvaternů trhových.

Každopádně znovu platí, že primární zaměření na trhové kvaterny vlastně koliduje s Koutného nadpisem dotyčného seznamu, neboť přijetí do panského stavu, odehrávající se ze strany shromážděných příslušníků korporace na zemském sněmu, bylo vždy zapisováno do relačních kvaternů, zatímco v trhových jsou již obsaženy pouze záznamy o přiznání ke stavu. Toto přiznání někteří opomněli učinit, což ale nebránilo tomu, aby byli za členy panského stavu považováni – opět to bylo až sněmovní usnesení z roku 1610, které stanovilo u všech těchto liknavců půlroční lhůtu k dodatečnému splnění všech souvisejících povinností a pro futuro stanovilo, že sněmovní usnesení musí přijít teprve po tom, co dotyčný šlechtic prokáže svou urozenost a zachovalost cti, a že přiznání ke stavu musí být učiněno ještě v rámci inkriminovaného sněmu. V opačném případě mělo přijetí pozbyt platnosti.²⁹ V praxi se ale toto přísné usnesení neuplatňovalo. Každopádně Koutný sice namátkovou prací s relačními kvaterny obohatil svůj seznam o některé pány, kteří přiznání ke stavu zanedbali,³⁰ jiné ale opomněl³¹ a jeho pozornosti dokonce

²⁷ KOVAŘÍK, JIŘÍ A.: *Proměny feudální třídy*, s. 159, příloha č. 2.

²⁸ POLIŠENSKÝ, Josef – SNIDER, Frederick: *Změny ve složení české šlechty*, s. 517.

²⁹ NK, sign. 54 C 152, 1609–1610, s. LXXXIII–LXXXIII.

³⁰ Konkrétně šlo o Hertvíka Zejdlice ze Šenfeldu (1588), kde Koutný na fol. 91^v připojil poznámku *Tu při relaci vyznamenáno, že jest štítu své provedl, avšak jest přiznání dckami žádné jest neučinil, Jáchyma mladšího Španovského z Lisova (1603), Adama a Václava Lokšany z Lokšan (1606) a Kryštofa Haranta z Polžic (1607). Z nich pouze Harant přiznání v roce 1617 provedl (srovnej NA, fond DZ, DZV 138, fol. N8^v), ostatní jmenovaní (ani jejich potomci) tak navzdory hrozbám sněmovního usnesení neučinili vůbec, aniž by důsledkem bylo zpochybnění jejich příslušnosti k vyšší šlechtě.*

³¹ Štěpán Španovský z Lisova (1588), Bohuslav Záruba z Hustiřan (1591), Smil z Hodějova (1601), Vít Vilém Španovský z Lisova (1603), Kryštof z Logau (1606), Jiří Lokšan z Lokšan (1607).

unikli i dva šlechtici, jejichž přijetí i příznání spadá před rok 1615.³² Celkem by tedy seznam osob, které se ze strany panského stavu království českého dočkaly vpuštění do jeho řad, měl obsahovat 54 jmen.³³

Po dalších několika vakátech (fol. 95^r–98^v) se Koutný nakonec věnoval i rozšiřování stavu rytířského – příslušný korpus je uvozen nadpisem *Přístup k stavu rytířskému*.³⁴ Následují informace strukturované analogicky jako u stavu panského, tedy nejprve Řád stavu rytířského, přijatý 23. října 1609 a intabulovaný 18. února 1610 (fol. 99^r–103^r),³⁵ následně *Forma přijetí a příznání ke stavu rytířskému* (103^v–104^r), operující (jak již bylo řečeno výše) s fiktivním jménem Václav N. z N.,³⁶ a konečně na fol. 104^v–130^r průběžný seznam přijatých osob. Na jeho začátku stojí obsáhlejší obnovený zápis z památného kvaternu výpisů o přijetí Václava ze Strkova, k němuž došlo původně před shořením desk, v roce 1537,³⁷ následuje anachronicky zařazené přijetí vysehradského probošta Jiřího z Jelče a Dominika Hoffmana z Jelče, datované nesprávně rokem 1554 (správně má být 1544³⁸) a konečně uspořádaný seznam počínající Matějem z Hornosína, jehož příznání bylo intabulováno hned v roce 1541 (*V kvaternu trhovém červeném 1541. v pátek po svatě Lucii B 13 Matěje z Hornosyna*),³⁹ a uzavřený na fol. 130^r Janem Rietmanem z Dolního Starchenberku (*V témž kvaternu [trhovém lazurovém – pozn. autora] 1610. B 27 Jana Rietmana z Dolního Starchenberku*). Seznam rytířů je tedy z důvodů těžko odhadnutelných zakončen

³² Kašpar Pruskovský z Pruskova (přijat v roce 1562 společně se strýcem Jiřím a bratrem Janem, z téhož roku je i jejich společné příznání), Burian Mikuláš Trčka z Lípy (přijat se staršími bratry Janem Rudolfem a Maxmiliánem v roce 1586, společné příznání všech tří je datováno o sedm let později).

³³ Takový je alespoň výsledek rešerše, kterou jsem provedl v NA, fond DZ, sign. DZSt 42–54.

³⁴ ÚCAČCE, Rkp. č. 79, fol. 99^r.

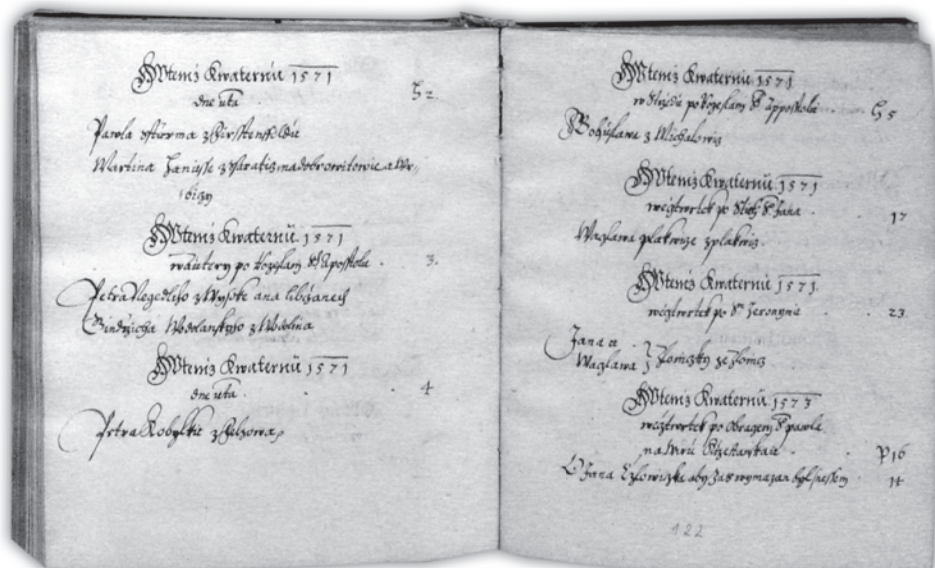
³⁵ NA, fond DZ, DZV 183, fol. A26^v–A29^v; edice KLECANDA, Vladimír: *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku (Příspěvek k dějinám nižší šlechty)*. ČAS 7, 1928, č. 4, s. 85–87.

³⁶ *Páni z rytířstva podle svobod stavu svého na sněmu obecním, kterýž držán byl na hradě pražském v pondělí po [svatě]m N léta N. Václava z N. i s dědici jeho, kteréž má neb mítí bude, podle relací na to z plného sněmu učiněné, do stavu svého rytířského přijali, poněvadž jest řádné splození své i také dobré zachování předkův svých i své, též i obdarování erbovní v zeleném pokoji na schválení jich dostatečně provedl a prokázal. I slíbil jest on nadepsaný Václav N. z N. za sebe i za dědice své, že v témž stavu rytířském ne jinak, než jakž na rytířského člověka náleží, i také tak, jakž zřízením zemským vyměřeno jest, poctivě a chvalitebně se chovati i to všecko, což podle téhož stavu rytířského náležeti bude, činiti chce a od téhož stavu on ani dědicové jeho na potomní věčné časy nikdy neodstupovati ani se zase k stavu městskému navracovati nechce a nemá. Relatorové N.*

³⁷ ÚCAČCE, Rkp. č. 79, fol. 104^v–105^r (*S povolením stavu rytířského království českého toto jest dckami památými zapsáno. Že Václav z Strkova přiznal se před týmž stavem rytířským a před úředníky pražskými menšími desk zemských a tímto zápisem se přiznává, že při stavu rytířském stojí a státi chce. Posel na to povolení a zapsání od stavu rytířského byl Radslav Beřkovský z Šebířova a na Liběchově, nejvyšší písař království českého z vladýk, stalo se ut [supr]ja. Stalo se a bylo proe v kvaternu památném léta 1537. v pondělí den po ??XIM ??pamínách.*). Václav ze Strkova je ovšem v seznamu uveden ještě jednou, s odkazem na zápis v trhovém kvaternu (DZV 4, fol. G 29), a to na fol. 106^r.

³⁸ Koutný tu odkazuje na již zmíněný památný kvatern DZV 42 (konkrétně pak jeho fol. M 6), jež je časově ohraničen léty 1542–1544. Tvar z Hornosína uvádí KLECANDA, Vladimír: *Přijímání do rytířského stavu*, s. 90, č. 13, s odkazem na NA, fond DZ, sign. DZV 1, fol. B13^r. V této podobě se ostatně objevuje i ve druhém, níže citovaném Koutného rukopisu.

³⁹ ÚCAČCE, Rkp. č. 79, fol. 105^r.

Vpravo dole (fol. 122^r) zápis o vyloučení Jana Človicka z Popovic z rytířského stavu v roce 1573 v rukopisu z Husova domu (ÚCAČCE, rkp. č. 79)

o pět let dříve než oba seznamy zbylé i než přehled sněmovních usnesení. Koutný přitom znovu pracoval výhradně s kvaterny trhovými.⁴⁰

Časový rozsah přijetí do nižšího šlechtického stavu se ve směru post quem zjevně posouvá před rok 1541, neboť u některých novopečených rytířů bylo stejně jako u Václava ze Strkova poznamenáno, že byli přijati již před shořením desk zemských.⁴¹ Tu a tam se objevují i poněkud specifické příklady – tak Jan Borek z Borku v roce 1558 *příznává se jako před shořením desk otec jeho, Ondřej z Borku* (fol. 116^r) a v roce 1562 Ondřej Fryc z Turnova *ukázal, že otec jeho stavu rytířského užíval* (fol. 117^v). Velmi pozoruhodný je odkaz na sněmovní usnesení, na jehož základě bylo v roce 1573 vymazáno přijetí Jana Človicka z Popovic.⁴²

Pokud jde o počet rytířských osob v manuskriptu vyjmenovaných, Polišenský se Sniderem uvádějí číslo 252,⁴³ zřejmě o něco spolehlivější Kovařík pak 253.⁴⁴

⁴⁰ Odvolává se na NA, fond DZ, sign. DZV 4, 5, 7, 8, 10–22, 24, 25, 27, 127–129, 131–135.

⁴¹ Michal a Václav Březští z Ploskovic (fol. 106^r), Jan Frenar a Jan Vodochoďský z Branova (fol. 107^r), Adam a Simeon ze Smolova, Jan Vrbčanský z Velišova, Jan z Písnice (fol. 107^v), Václav z Pecinovce (fol. 108^r). Viz o nich KLECANDA, Vladimír: *Přijímání do rytířského stavu*, s. 88–89, č. 1, 3, 7, 8, 9, 11.

⁴² ÚCAČCE, Rkp. č. 79, fol. 122^r (*V téměř kvaternu [trhovém bílém – pozn. autora] 1573. ve čtvrtek po obrácení s[vatě]ho Pavla na víru křesťanskou P 16 O Jana Človicka, aby zas vymazán byl, snešení [P] 14.*). Viz NA, fond DZ 17, fol. P 15^v–P17^r.

⁴³ POLIŠENSKÝ, Josef – SNIDER, Frederick: *Změny ve složení české šlechty*, s. 517; na následující straně je ovšem konstatováno, že je v rukopisu zachyceno 228 nových rytířských rodin.

⁴⁴ KOVAŘÍK, JIŘÍ A.: *Proměny feudální třídy*, s. 159 (příloha č. 2).

Ve skutečnosti lze ale napočítat 255 jmen.⁴⁵ Opět se přitom lze jen domýšlet, jak tato disproporce vznikla – nabízí se myšlenka, že Kovařík opomněl Jiřího a Dominika Hoffmana z Jelče, kteří jsou seznamu předřazeni; alespoň k roku 1554, kterým je jejich přiznání (byť mylně) datováno, uvádí jen čtyři nové rytíře, přičemž to odpovídá čtyřem jménům na fol. 112^v–113^r (Jiljí a Mikuláš, bratři Hradečtí z Vlčí Hory, Václav Podhradecký z Vlčí Hory, Jan Dytle z Bodláku). Stejně jako u přijímání do stavu panského, ani zde není Koutného seznam vyčerpávající, neboť Vladimír Klecanda napočítal při podrobné rešerši v zemských deskách 22 osob přijatých před rokem 1541, pro léta 1541–1610 pak dokonce 271 jmen.⁴⁶ A opět platí, že chybí především jména těch, kteří opomněli učinit přiznání ke stavu a nebyli tudíž zaznamenáni do trhových kvaternů, s nimiž Koutný pracoval.

Poslední folia rukopisu za seznamem přijatých rytířů (130^v–132^v) jsou opět ponechána prázdná.

Vedle manuskriptu z Husova domu, v minulosti již částečně badatelsky využitého, existuje ovšem ještě jeden rukopis, doposud opomíjený, v němž jsou Koutného seznamy obsaženy.⁴⁷ Nachází se v Archivu Národního muzea a jde o česky psanou knihu o rozměrech 19×16 cm v bílé pergamenové vazbě. Obsahuje celkem 139 novodobě číslovaných folií.⁴⁸ Na rectu prvního z nich se nachází nadpis: *Tato knížka v sobě toto zdržuje. Jména a titule osob těch všech, kteříž jsou po shoření desk zemských království Českého totiž od léta 1541 jak do stavu panského, rytířského i do země za obyvatele přijati, s bedlivou pilností z týchž desk zemských na onen čas ode mne Lorence Koutného z Zářečné vyhledány a jakž níže následuje i vypsány.*⁴⁹ Již sám tento název se nápadně podobá textu, jímž je uvedena druhá část manuskriptu žerotínského. Podrobnější srovnání pak ukazuje, že oba rukopisy vykazují po obsahové stránce vysokou míru totožnosti. V rukopisu uloženém v Archivu Národního muzea ovšem absentuje část věnovaná přehledu sněmovních usnesení, naopak v jeho závěru jsou připojeny dvě stížnosti rytířského stavu na stav panský z roku 1610.⁵⁰ Liší se také pořadí jednotlivých seznamů. Ve shora rozebraném manuskriptu jsou na prvním místě cizinci přijatí do země (a spolu s nimi obyvatelé vedlejších zemí, kteří se k českému království přiznali), následují osoby přijaté do stavu panského a nakonec osoby přijaté mezi nižší šlechtu. Naproti tomu rukopis v Archivu

⁴⁵ Jen jednou je přitom započítán Václav ze Strkova, opakovaně zachycený – jak již bylo shora uvedeno – na fol. 104^r–105^r, respektive 106^r.

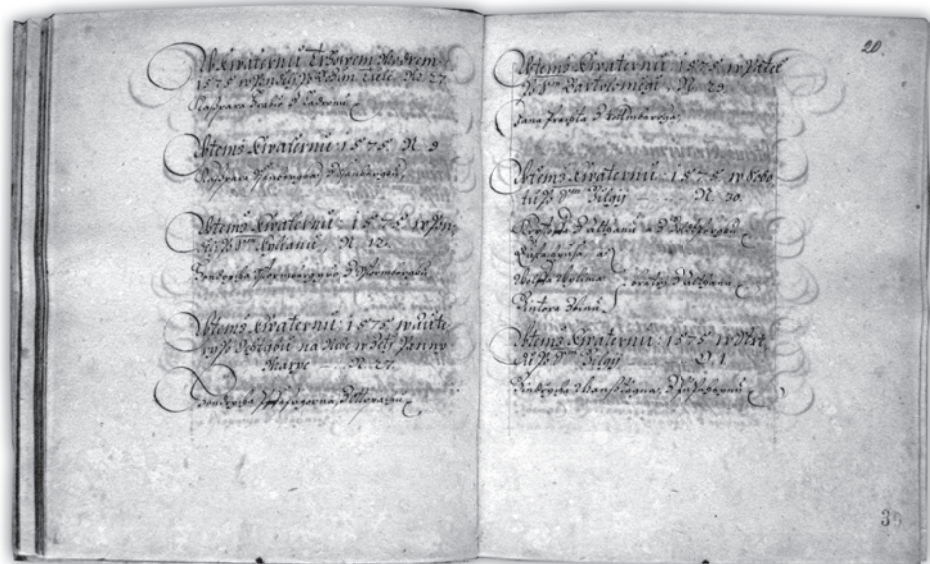
⁴⁶ KLECANDA, Vladimír: *Přijímání do rytířského stavu*, s. 88–108.

⁴⁷ Upozornil jsem na něj již ve studiích *Přijímání moravských a slezských šlechticů do panského stavu Království českého v 16. a 17. století*. In: Bobková, Lenka – Konvičná, Jana (eds.): *Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století*. Praha 2005, s. 251–288, a *Ius incolatus. Několik poznámek k českému právu obyvatelskému v době předbělohorské*. Právník 145, 2006, č. 12, s. 1452–1466.

⁴⁸ ANM, fond SR, č. 68 (stará sign. III A 35).

⁴⁹ Tamtéž, fol. 1^r.

⁵⁰ Tamtéž, fol. 121^v–123^v (*Připis protestací stavu rytířského ke deskám zemským království českého léta 1610. dne 15. Febr. složené*) a 124^r–131^r (*Připis stížnosti J. M. císaři Rudolfovi Druhému od stavu rytířského proti stavu panskému v létu 1610. podané*).

Vpravo (fol. 35^r) matoucí zápis v „muzejním“ rukopisu: přijetí Kašpara z Althanu a Goldsperku, bratří Eustacha a Volfa Viléma z Althanu a Gintera z Bínu do země v roce 1575 (ANM, fond Sbirka rukopisů, rkp. č. 68)

Národního muzea je zahájen seznamem pánů, teprve po něm přicházejí nové inkoláty. Soupis osob přijatých do stavu rytířského i tuto knihu uzavírá.

Seznamy jsou v podstatě totožné, i když v ojedinělých případech lze určité odchylky zaznamenat. Celkově se zdá, že muzejní rukopis je poněkud pečlivější, neboť obsahuje o něco málo více položek. Tak u osob přijatých do panského stavu má k roku 1560 navíc Kašpara Pruskovského z Pruskova,⁵¹ u rytířů Benjamina z Vlkanova (1553)⁵² a Bartoloměje Hrádeckého z Vlčí Hory (1554),⁵³ v seznamu inkolovaných cizinců se objevují Václav Strnad z Tryskovic a Melichar z Breitenbachu (1584),⁵⁴ Marek Lidl z Lidlova (1589),⁵⁵ Jan Pop nejstarší na Kynšperku, který se k zemi přiznal i na místě svých strýců Jana Popa staršího a Jana Popa nejmladšího (1598),⁵⁶ a několik členů slezsko-lužického rodu pánů Purkrabích z Donína –

⁵¹ Tamtéž, fol. 7^v; v ÚČAČCE, Rkp. č. 79, fol. 90^v, je uveden pouze Kašparův strýc Jiří Pruskovský.

⁵² ANM, fond SR, č. 68, fol. 93^v; viz ÚČAČCE, Rkp. č. 79, fol. 112^{r-v}.

⁵³ ANM, fond SR, č. 68, fol. 94^r; v ÚČAČCE, Rkp. č. 79, fol. 112^v jsou uvedeni pouze Bartolomějovi bratři Jiljí a Mikuláš.

⁵⁴ ANM, fond SR, č. 68, fol. 43^v; viz ÚČAČCE, Rkp. č. 79, fol. 63^r.

⁵⁵ ANM, fond SR, č. 68, fol. 46^r; viz ÚČAČCE, Rkp. č. 79, fol. 65^r.

⁵⁶ ANM, fond SR, č. 68, fol. 53^r; viz ÚČAČCE, Rkp. č. 79, fol. 71^r.

Vilém (1588),⁵⁷ Kryštof (1608),⁵⁸ Karel Hanibal (1614)⁵⁹ a Konrád, který je připojen na úplném konci seznamu, za Janem Baptistou Eisenem z Lehrberku, a jehož přiznání k zemi je vročeno až do roku 1616.⁶⁰ Naproti tomu ale některá jména lze naopak najít pouze ve využívanějším manuskriptu z Husova domu. V sekci inkolátů je tu navíc několik osob, jejichž přiznání pochází z let 1576–1578 (Žibříd z Promnic, Tomáš Leštinský z Podhajic, Linhart starší a Linhart mladší, svobodní páni z Harrachu a bratři Jan Volf a Jiří Šenberkové z Šenberku)⁶¹ a Michal Kek ze Švarcbachu (1586).⁶²

Velmi obdobná je i literace zápisů. Tu a tam se objevují drobné odchylky v křestním jméně či přídomku,⁶³ na druhou stranu obsahují oba rukopisy i některé tožné chyby v zeměpisných názvech.⁶⁴ Nabízejí se dvě různá vysvětlení. Buď jeden z rukopisů posloužil jako předloha pro druhý, nebo se jedná o dvě samostatná díla zemského ingrosátora, z nichž každé bylo věnováno jinému příjemci.

Ve prospěch první varianty se zdá hovořit fakt, že podle zběžného prozkoumání je každý manuskript psán poněkud odlišným rukopisem. S ohledem na to, že v muzejním rukopisu je mimo jiné připojen výpis ze zemských desk datovaný do roku 1616, jeví se pak v tomto případě pravděpodobnější, že originálem je rukopis uložený v Ústředním církevním archivu Českobratrské církve evangelické.

Na druhou stranu, i když jsou si rukopisy značně podobné, přeci jen je zaznamenáníhodných odchylek v jejich obsahu a struktuře celá řada, pozoruhodný je také originální nadpis muzejního rukopisu, v němž navíc chybí dedikace Karlovi staršímu ze Žerotína. Tyto indicie naopak hovoří ve prospěch varianty samostatného sepsání každého z nich a tak trochu evokují podezření, že zemský ingrosátor Vavřinec Koutný provedl rešerši v zemských deskách, ať už z vlastní iniciativy nebo na objednávku Žerotínovu, a následně se pokoušel získané údaje fruktifikovat více než jedenkrát.

Sluší se ostatně upozornit na to, že Koutného rukopis není jediným dílem tohoto druhu. Když vydal Kaspar Pilat v roce 1812 v Praze materiály ke genealogii české šlechty, čerpal mimo jiné i z rukopisu nacházejícího se v té době ve vídeňském schönfeldském muzeu (pod č. 136). Ten kromě odkazů na propuštění zápisných

⁵⁷ ANM, fond SR, č. 68, fol. 45^v; viz ÚCAČCE, Rkp. č. 79, fol. 65^r.

⁵⁸ ANM, fond SR, č. 68, fol. 58^v; viz ÚCAČCE, Rkp. č. 79, fol. 76^v.

⁵⁹ ANM, fond SR, č. 68, fol. 60^v; viz ÚCAČCE, Rkp. č. 79, fol. 78^r.

⁶⁰ ANM, fond SR, č. 68, fol. 61^v; viz ÚCAČCE, Rkp. č. 79, fol. 79^r.

⁶¹ ÚCAČCE, Rukopis č. 79, fol. 59^{r-v}; viz ANM, fond SR, č. 68, fol. 39^{v-40^r}.

⁶² ÚCAČCE, Rkp. č. 79, fol. 64^r; viz ANM, fond SR, č. 68, fol. 44^v.

⁶³ Spíše za kuriozitu lze označit příliš velké rozevření svorky v ANM, fond SR, č. 68, fol. 39^r, u osob přijatých do země v roce 1575 – k Eustachovi a Volfovi Vilémovi byl nedopatřením zahrnut i Ginter z Binu a všichni tři byli souhrnně označeni jako *bratři z Althanu*.

⁶⁴ Tak u přijetí příslušníků rodu Tetourů z Tetova do panského stavu v roce 1549 je v obou rukopisech jmenován Václav Tetour na Milenovicích a jeho synovec Jan na Slizně. ÚCAČCE, Rkp. č. 79, fol. 89^v; ANM, fond SR, č. 68, fol. 6^v. Ve skutečnosti seděl Václav Tetour na Malenovicích a Jan na Zlíně.

zboží do zpupného vlastnictví příslušníků české šlechty v letech 1527–1557 (*Ferdinand král některé dědiny zápisné k dědictví uvozovati ráčí*)⁶⁵ obsahuje tři seznamy velmi analogické těm, které sestavil Koutný – osob, jimž byl udělen inkolát (*Přijetí do země slavného národu českého za obyvatelé a tito se příznali*),⁶⁶ osob přijatých do panského stavu (nemá samostatný nadpis)⁶⁷ a konečně osob přijatých do stavu rytířského.⁶⁸ Také zde je vždy uveden odkaz na příslušný trhový kvatern, datum vkladu a jméno subjektu.

Oproti Koutnému ale nejsou důsledně uváděna folia a jména šlechticů a měšťanů, kteří dosáhli sociálního posunu, jsou častěji zkomolena. Liší se také časový rozsah seznamů – novopečení rytíři jsou zpracováni pro léta 1541–1598, udělování inkolátů je dovedeno rovněž do roku 1598, avšak pouze od roku 1557, seznam pánů začíná (stejně jako u Koutného) odkazem na pány přijaté v Čechách na zemském soudu v roce 1479, následuje odkaz na šlechtice přijaté do panského stavu v roce 1480 na Moravě a dále standardní seznam ohraničený léty 1544–1588. Vzhledem k dataci zápisů lze tedy konstatovat, že manuskript vznikl na samém konci 16. století. Z publikovaných údajů nelze ale určit, kdo byl jeho autorem, stejně jako nelze potvrdit či vyvrátit lákavou hypotézu, že Vavřinec Koutný rukopis znal a inspiroval se jím, popřípadě z něj přímo čerpal. A nelze samozřejmě vyloučit ani existenci dalších analogických památek z doby předbělohorské, jejichž nalezení a podrobnější rozbor by byly jistě žádoucí.

Nemůže být sporu o tom, že rukopisy Vavřince Koutného ze Zářečné, z nichž exemplář uložený v Husově domě byl již částečně využit ve starších studiích, jež ho velmi nepřesně označují jako Extrakt inkolátů, jsou cenným zdrojem informací pro poznání proměn české feudální společnosti doby předbělohorské. Stejně tak lze ale na základě shora řečeného dospět k závěru, že pro případné syntetické zpracování seznamu osob, jež se v této historické periodě dočkaly povýšení stavu, popřípadě přijetí do země a potažmo i některé ze zemských stavovských korporací, je nezbytně nutné přijímat všechny podobné soupisy jako cenné vodítko, primárně je ovšem nutno vyjít z komplexní, byť časově náročné rešerše v příslušných kvaternech zemských desk. A to zůstává naléhavým úkolem dalšího badatelského úsilí.

⁶⁵ PILAT, Kaspar: *Materialien zur diplomatischen Genealogie des Adels des Königreichs Böhmen. I. Theil* (= *Materialien zur diplomatischen Genealogie des Adels der österreichischen Monarchie. I. Band*). Prag 1812, s. 258–262.

⁶⁶ Tamtéž, s. 262–273.

⁶⁷ Tamtéž, s. 274–275.

⁶⁸ Tamtéž, s. 276–288.

NOBILITATION IN DER LICHT DER SCHRIFTLICHEN QUELLEN

(DEUTSCHE ZUSAMMENFASSUNG)

Zur Einleitung... (S. 9–10)

In den Tagen von 29. bis 30. Mai 2008 verwirklichte sich am Boden der Olmützer Zweigstelle des Landesarchiv in Troppau ein Workshop mit dem Thema *Nobilitierungen im Licht der Schriftquellen*. An der Organisation nahmen Lehrstuhl für Geschichte und Zentrum für Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Philosophischen Fakultät der Ostrauer Universität, Landesarchiv in Troppau und Mährische genealogische und heraldische Gesellschaft in Brünn teil. Die Spezialisten, Historiker und Archivaren aus Fachstandorten aus der ganzen Tschechischen Republik beteiligten sich am Seminar. Die ausländischen Kollegen wurden durch Repräsentanten aus der Slowakei und Polen vertreten. Die Organisation dieses Seminars wurde durch Erfolg des Treffens von tschechischen, österreichischen und polnischen Historikern im Jahr 2008 inspiriert. Dieses Treffen war auch in der Olmützer Zweigstelle des Schlesischen Landesarchiv Troppau veranstaltet. Im Lauf von zwei Tagen erschienen insgesamt 16 Beiträge, deren Autoren, Historikern und Archivaren, diskutierten über Quellengrundlage zur Problematik der Erteilung von Adelstiteln, Wappen und Prädikaten in den böhmischen Ländern bzw. in der ganzen habsburgischen Monarchie, hauptsächlich im Zeitraum seit 16. bis 19. Jahrhundert. Der Haupt- und Einheitsfaktor sollte vor allem die Frage vom Aussagewert der erforschten Quellen in der Betrachtungsweise der neuzeitlichen Diplomatie sein. Die Aufmerksamkeit wurde natürlich vor allem auf die Originale der Nobilitierungsdiplomen gerichtet. Mit ihrer gegenwärtigen Evidenz in der Tschechischen Republik und in der Slowakei befassten sich K. Müller und M. Šišmiš. Von der Diplomatie und von heraldischer Verzierung sprach T. Krejčík, über Erteilungspraxis der Adelstitel und ihre Veränderungen in der historischen Entwicklung sprachen R. Novotný, J. Štěpán und J. Županič. Der Auftritt von S. Górczyński brachte die Möglichkeit einer Konfrontation mit polnischen Verhältnissen und einer Einfügung dieser Problematik in breiteren europäischen Kontext. Weitere Beiträge waren auf Archivquellen gerichtet, die in den verschiedenen Formen herausgegebene Nobilitierungsprivilegien registrieren – Landtafeln (J. Brňovják, J. David), Adelsmatrikel (Z. Žouželka), genealogische und heraldische Sammlungen (K. Woitschová) oder andere Verzeichnisse vom Standes- oder Privatcharakter (M. Starý). Ihre Stelle fand zwischen Beiträgen auch bis heute vergessenes Thema der Nachahmungen (J. Mírka). Nur das Referat von R. Novotný von der Zeit der Przemysliden überschreitet chronologisch das erforschte Thema, aber dieses brachte interessante Bemerkungen in der Frage der älteste Nobilitierungspraxis der böhmischen Fürsten und hinweist auf Ritual der Nobilitierung, das noch ohne schriftliche Mittel existierte.

Das Seminar „Nobilitierungen im Licht der schriftlichen Quellen“ ist im Konferenzsaal der Zweigstelle des Landesarchivs Opava (Troppau) in Olomouc (Olmütz) stattgefunden. Auf dem Bild die Teilnehmer des ersten Tagungstag 8. 5. 2008 (Photo von Jan Štěpán)

Das Seminar zeigte die Möglichkeiten vom Studium der Nobilitierungen mit Hilfe des reichen und bis heute vergessenen Archivmaterial, verbreitete es um neue methodische Anlässe für Forschung der Nobilitierungsurkunden und bindete damit auf neulich herausgegebenes Sammelwerk *Erbové listiny. Patents of arms* (Martin 2006, ed. Milan Šišmiš). Einzelne Beiträge sicher beitrugen zur komplexeren Forschung der Nobilitierungsurkunden und zeigten auf die Notwendigkeit der interdisziplinären und internationalen Zusammenarbeit. Deswegen war es natürlich, dass die Organisatoren vom Seminar entschlossen sich die vorgetragenen Beiträge als kollektive Monographie zu veröffentlichen. Sie wurde in der Editionsreihe NOBILITAS IN HISTORIA MODERNA beim Lehrstuhl der Geschichte der Ostrauer Univesität in Ostrava herausgegeben. Die einzelne Texte wurden in drei thematischen Kapiteln verteilt und um Antrittsrede über Typologie der schriftlichen Quellen zur Nobilitierungen und unvermeidliche Verzeichnisse der benutzten Literatur, Abkürzungen und E-mail-Adressbuch von Autoren der einzelnen Kapitel und selektives Register ergänzt.

NOBILITIERUNGSBRIEFE UND IHRE ERHALTUNGSFORMEN

Tomáš Krejčík: Zur Diplomatie der Nobilitierungs- und Wappenbriefe im Neuzeit (S. 13–35)

Der Beitrag skizziert einleitend die Entwicklung von Wappen- und Adelsbriefen. Der Hauptteil der Studie umfasst zwei Kapitel. Das erste behandelt in groben Zügen die Nobilitierungspolitik, sie war der entscheidende Impuls für die Ausstellung von Adelsdiplomen und steht in engem Zusammenhang mit dem Problem der Standeserhebungen an sich, da es hier zeitweise einander widerstrebende Interessen von Fürst und Ständen gab. Die Evidenz über den neuen Adel mittels Landtafeln lag zwar bis zum Ende der ständischen Verfassung in den Händen ständischer Organe, die aber seit Inkrafttreten der *Verneuertem Landesordnung* vom Landesfürsten kontrolliert wurden. Im zweiten Kapitel des Hauptteils wird der schriftliche Niederschlag des Standeserhebungsverfahrens untersucht, den man in seiner Gesamtheit als Nobilitierungsakt bezeichnet. Das Verfahren besteht in seiner voll ausgebildeten Form aus folgenden Schritten: schriftliche Supplik des Antragstellers, Verhandlung, Berechnung der Höhe der Tax, Begutachtung des Wappenentwurfes durch den Wappenzensor, Vortrag, Bewilligung durch den Fürsten, Ausfertigung der Reinschrift, ihre Expedition und Behändigung an den Empfänger, Eintrag in das Auslaufregister. Dem Quellenwert der verschiedenen Teile des Nobilitierungsakts wird besonderes Augenmerk gewidmet. Supplik und Vortrag etwa bringen eine Reihe von Angaben, die Aufschluss über die soziale Herkunft des Antragstellers geben. Von erheblichem Interesse bei den Vorträgen sind auch die Argumente der Kanzlei in den Fällen, wo die in den Anträgen angeführte Begründung für die Erteilung der Standeserhöhung modifiziert wurde, erste Untersuchungen zeigen hier deutliche Verschiebungen von Prioritäten. Im letzten Teil des Beitrags wird das Formular der Adelsbriefe untersucht, wobei festgestellt werden kann, dass sich einige Urkundenformeln an mittelalterlichen Mustern orientieren. Die Narratio in den Adelsbriefen entwickelt sich im Untersuchungszeitraum relativ dynamisch: Seit dem 17. Jahrhundert wurde diese Urkundenformel zunehmend erweitert, sie bringt nunmehr eine ausführliche Beschreibung der Verdienste des Empfängers und seiner Vorfahren. Das führte unter anderem dazu, dass Adelsbriefe in Libellform ausgestellt wurden. Der Empfänger erhielt somit gewissermaßen eine Art *amtlich beglaubigter* Genealogie und Biographie.

Aus heraldischer Sicht ist der wichtigste Teil des Adelsdiploms sicherlich die Beschreibung des Wappens und dessen Abbildung. Daraus erhellen die Kreativität, aber auch die

Kenntnis heraldischer Regeln bei Aufriss und Darstellung. Mag auch das schöpferische Potential beim Entwurf der Wappen mitunter unterschiedlich dicht gewesen sein, so stellen doch Adelsbriefe für unsere Kenntnis neuer Wappenbilder und für die Entwicklungsgeschichte der heraldischen Symbolik eine Quelle erster Güte dar. In manchen Nobilitierungsakten finden sich interessante, von den Antragstellern angegebene Gründe für die Wahl eines bestimmten Wappenbildes. Diese können daher auf bestimmte Vorlieben oder persönliche Züge der Empfänger verweisen. Die Wappenbeschreibung, die Teil der Dispositio ist, wird im Zusammenhang mit der Wappenzensur näher untersucht. Der Einfluss von Wappen- und Adelsbriefen auf die Entwicklung der Heraldik ist unbestritten, aber bis dato noch nicht genügend erforscht.

Eine Besonderheit der Adelsbriefe sind die Wappenminiaturen. Die Forschung befasste sich in diesem Zusammenhang vor allem mit Fragen der Autorschaft (d. h. der Brief- und Wappenmaler) und der stilistisch-ikonographischen Typologie.

Als Resümee wird festgehalten, dass Adelsbriefe als historische und heraldische Quelle in den letzten Jahrzehnten zunehmend das Interesse der Forschung gefunden haben. Eine Reihe von Fragen in diesem Zusammenhang ist freilich noch offen, neue Fragen sind im Zuge verschiedener Untersuchungen aufgetaucht. Die derzeitige Forschungssituation kennzeichnet ein reger internationaler Austausch. Es geht nun vor allem darum, die sich daraus bietenden Chancen zu nutzen.

Karel Müller: Das Verzeichnis der Wappenbriefe für die Zivilpersonen in den staatlichen Archiven. Statistischer Vorbericht (S. 36–41)

In den staatlichen Archiven der Tschechischen Republik und in den Archiven der Städte wurden in den Jahren 2006–2009 Wappenbriefe für physische Personen im Original in ein Verzeichnis erfasst, das zwar bis heute noch im Nationalarchiv in Prag/Národní archiv v Praze nicht zum Schluss gebracht wurde, jedoch für die Zwecke dieses Beitrags genutzt werden konnte. Aufgrund dieses Verzeichnisses ist es nämlich möglich, über die festgestellten Exemplare in einzelnen staatlichen Regionalarchiven, in den untergeordneten Kreisarchiven und in den Archiven der Städte zu berichten. Die Urkunden wurden der Übersicht halber in fünf Zeitperioden aufgeteilt. Es wurden insgesamt 584 Originalexemplare der Wappenbriefe aus den Jahren 1416, bzw. 1446–1918 festgestellt. Nachdem die Wappenbriefe aus dem Nationalarchiv und aus den Sonderarchiven, vor allem aus dem Archiv des Nationalmuseums/Archiv Národního muzea, ergänzt werden, ist es anzunehmen, dass die Gesamtzahl der in den tschechischen Archiven hinterlegten Originalexemplare der Wappenbriefe mindestens 1500 Stück betragen könnte.

Milan Šišmiš: Die Liste der Wappenurkunden in der Slowakei – der Vorgang und Vorergebnisse (S. 42–45)

Ende des Jahres 2005 begann Slowakische genealogisch-heraldische Gesellschaft in Martin (www.genealogy-heraldry.sk) in Zusammenarbeit mit Archiven und anderen Institutionen eine Liste der Wappen- und Nobilitierungsurkunden im Gebiet der Slowakischen Republik zu realisieren. Bis Ende des Jahres 2009 gelang es etwa um vier Fünftel (2064) aus erwarteter Menge von 2500 Urkunden zu sammeln. Es geht hauptsächlich um für Personen herausgegebene Nobilitierungsurkunden. Nur einen Bruchteil repräsentieren die Wappenurkunden von Städten. Bis heute ist 515 Originalurkunden registriert, der Restbestand sind legalisierte oder nicht legalisierte Abschriften. Nach Beendigung der Arbeit wird die Liste herausgegeben.

Jakub Mírka: Die falschen Wappenbriefe der Geschlechter Ceschi a Santa Croce und Mayer von Benigshoffen (S. 46–63)

Der Beitrag ist während der Arbeit an dem Verzeichnis von Wappenbriefen des Staatlichen Gebietsarchivs in Pilsen entstanden. Während der Arbeit am Verzeichnis hat der Autor zwei Wappenbriefe vorgestellt, aus deren Inhalt und formalen Kennzeichen hervorgeht, dass es um Falsa geht.

Die erste von den erforschten Urkunden ist ein Bestandteil des Familienarchivs von Berchem, das sich im Staatlichen Gebietsarchiv in Pilsen befindet, und gehört zu der schriftlichen Erblässenschaft des Tiroler Geschlechts Ceschi a Santa Croce. Sie ist lateinisch verfasst und nach der Datierung sollte sie vom Kaiser Maximilian II. am 3. Februar 1576 in Wien erlassen werden. Die Brüder Jakob und Christoph Ceschi und deren Verwandter Franz sollten in den Grafenstand erhoben werden. Die Zweifel an ihrer Echtheit weckt besonders die andere Standeserhebung der erwähnten Personen, ferner Datierung, Abbildung des Wappens und sein Blason, benutztes Material, ungewöhnliche Zierschrift, „eigenhändige“ Unterschrift des Herrschers usw. Der Autor macht auch darauf aufmerksam, dass der Text dieser Urkunde, abgesehen von kleinen Ausnahmen, fast identisch mit dem Text der anderen Nobilitationsurkunde ist, auf Grund derer die Geschlechtsmitglieder im Jahre 1605 in den Ritterstand erhoben werden sollten und die ebenso höchstwahrscheinlich gefälscht wurde.

Die zweite untersuchte Urkunde ist am 23. September 1600 auf der Prager Burg datiert. Rudolf II. sollte danach den Oberst Gottfried Mayer von Benigshoffen in den Freiherrnstand erheben und sein uraltes Wappen bestätigen. Die Urkunde ist ein Bestandteil des Familienarchivs von Koc von Dobř. Auf Grund der formalen und inhaltlichen Analyse des Wappenbriefes ist der Autor der Meinung, dass es sich um eine falsche, im 18. Jahrhundert geschaffene Urkunde handelt. Es werden in Kürze wichtige Ereignisse im Leben der Familienmitglieder von Mayer von Benigshoffen vorgelegt, die mit der Entstehung der falschen Nobilitationsurkunde in Zusammenhang waren.

Im Abschluss werden beide Falsa, die Art und Weise ihrer Erstellung und die Umstände derer Entstehung verglichen. Während die Erstellung des Falsums im Falle der ersten Urkunde wahrscheinlich zur Prestigeerhebung nur eines Geschlechtszweiges in der Republik Venedig führte, die jedoch früh erlosch, wurde, die Familie Benigshoffen begann auf Grund der gefälschten Urkunde den Titel des Freiherren faktisch zu benutzen. Um aus diesem Beitrag irgendwelche allgemeinere Schlussfolgerungen ziehen zu können, wäre es notwendig, auf eine ähnliche Art und Weise mehrere Anzahl von Urkunden zu erforschen.

Klára Woitschová: Schriftlichkeiten zu Nobilitierung und Verwandtschaft in der Wunschwitzschen genealogischen und heraldischen Sammlung (Zusammenfassung) (S. 64–72)

In der I. Abteilung des Nationalarchivs befindet sich ein bedeutender Bestand zur Geschichte von mehr als 1450 in Böhmen und Mähren ansässigen Adelsgeschlechtern: die Genealogisch-heraldische Sammlung des Gottfried Daniel Wunschwitz (1678–1741). Das Material besticht durch sein breites Spektrum (Auszüge aus gedruckter Literatur und Handschriften, Bestattungsschilder, Protokolle von Gesprächen mit Zeitgenossen), und ebenso vielfältig sind auch die Quellen, mit denen der Sammler arbeitete. Eine bedeutende Rolle spielten hier Quellen diplomatischer Natur. Gerade das im Zusammenhang mit den Nobilitierungsverfahren entstandene Schriftgut ist reich vertreten.

Am häufigsten stößt man auf Wappenurkunden in verschiedener Gestalt: besonders zahlreich vertreten sind (beglaubigte und nicht beglaubigte) Abschriften, in Ausnahmefällen findet sich auch ein Original. Insgesamt handelt es sich um 251 Objekte in 183 Familienordnern. Die Abschriften wurden in der Regel sehr sorgfältig erstellt; das ursprüngliche Aussehen

der Wappenurkunde wurde respektiert, und auch Abbildungen der Wappen fehlen nicht. Einige Federskizzen machte der Sammler selbst, während die farbigen Abbildungen von dem professionellen Wappenmaler Johann Andreas Leberl angefertigt wurden.

Die meisten Abschriften tragen einen Provenienzvermerk, durch den festgestellt werden kann, welche Vorlage abgeschrieben wurde und wann und wo dies geschah. Aus einigen Formulierungen dieser Anmerkungen geht hervor, dass die Abschriften sehr sorgfältig kollationiert wurden. Als Quelle der Wappenurkunden dienten Wunschwitz seine Zeitgenossen bzw. deren Familienarchive, aber die Texte wurden ihm auch von untergeordneten Beamten der Landtafel besorgt.

Außer den Wappenurkunden finden sich in der Sammlung auch Konzepte von Urkunden, deren Aussteller G. D. Wunschwitz selbst war. Als anerkannter Kenner der adeligen Familiengeschichte wurde er häufig beauftragt, Unterlagen (wie z. B. bewiesene Schlussfolgerungen) für ein Nobilitierungsverfahren zusammenzustellen.

Seine reiche Kenntnis der adeligen Genealogie und Heraldik hätte G. D. Wunschwitz als Vorsteher jenes Amtes nutzen können, das einen Missbrauch von Wappen und Adelstiteln verhindern sollte. Die Umsetzung dieses Plans wurde jedoch durch seinen Tod verhindert.

NOBILITIERUNGSPRAXIS UND IHRE SCHRIFTLICHKEITEN

Robert Novotný: Von öffentlicher Präsentation zur Verschriftlichung, vom Ritual zur Formalisation. Reflexionen über den Wandel der ältesten Nobilitierungspraxis (S. 75–83)

Die Problematik der ältesten Nobilitierungen ist in der bisherigen Literatur vornehmlich für Zeitraum nach der Hälfte des 14. Jahrhunderts verfolgt, denn aus dieser Zeit stammen die ersten diplomatischen Zeugnissen darüber (Nobilitierungsurkunden oder landesherrliche Register). Präsentierte Studie strebt auf der Grundlage von anderen Quellen, vornehmlich narrativen oder ikonographischen, das Phänomen der Nobilitierungen aufzuhellen auch für die Epoche wann über sie noch keine amtliche Aufzeichnungen gemacht worden sein. Das Medium für Bewahren des Gedächtnisses über Nobilitierungen war damals die öffentliche Präsentation der Erhöhung. Diese sicherte den Sozialstatus gleich so gut wie später entsprechende Urkunden. Mit Durchsetzung von schriftlicher Agende und ohne Zweifel auch mit der Zunahme der Nobilitierungen verlor allmählich das Erhöhungsritual an Bedeutung. Ein Beweis über diese Übergangsphase sind ikonographische Abbildungen auf den ältesten Erhöhungsurkunden, wo diese Ritualen dargestellt sind. Seit der Neige vom Mittelalter spielten sich die öffentlichen Präsentationen von Erhöhungen nur im Falle der höchsten Adels- bzw. Reichsfürstenschichten ab, bei üblichen Nobilitierungen ging es nur um einen formalisierten Akt.

Jan Štěpán: Die Standeserhebung für bishofliche Diener auf dem Hof der Olmützer Bischöfe auf dem Ende des 16. Jahrhunderts (S. 84–100)

In dem Leben der Olmützer Bischöfe des 16. Jahrhunderts, spielte Heraldik eine wichtige repräsentative Lebensrolle und führte sie auf jedem Schritt ihres Lebens. Die Olmützer Bischöfe bemühen sich in 16. Jahrhundert um die Befestigung ihrer Rolle auch auf dem Gebiet ihrer Rechten als Grafen. Ein Mittel dafür war in vielen verschiedenen Fällen auch Heraldik. Eine interessante Form dafür, waren die Interventione von Bischöfe beim Kaiser für Ihre Diener und Höflinge, damit sie eine Standeserhebung bekommen. Hier sind einige Fälle, in denen die Bischöfe bitten z. B. um Erlassung der Preistaxe für den Adelsbrief, oder für

schnellste Verhandlung des Adelssansuchers. Die interessantesten Fälle waren als der Bischof um eine genaue Standeserhebung bitte und schickte damit auch ein Vorschlagabries des neuen Wappen. Es handelt sich im Falle des Johann Moštěnský von Zámostí im Jahre 1571, im Jahre 1586 für Paul Hofmann und Valentin Lauban von Libental, für den Johann und Paul Palinek von Štěchovic im Jahre 1588 und für den Kirchenvater beim St. Niklaus in Znaim Hans Schlegelmann im Jahre 1595.

Jan Županič: Finanzaspekte der Nobilitierungen in Österreich (S. 101–110)

Bis zum Zerfall von Österreich-Ungarn im November 1918 war die Erteilung der Adelstiteln exklusive Recht der Monarchen dieses Reichs. Ihre privilegierte Rechte wurden nie gestört, sogar nicht nach der Entstehung des Konstitutionssystems in den 60. Jahren des 19. Jahrhunderts oder nach der Kodifizierung von Dualismus im Jahre 1867. Auch nach diesem Jahr blieben die adeligen Angelegenheiten im weiten Ausmass zentralisiert. Die höchste Institution im Bereich des Adelsrechtes waren die Ministerien des Innern beider Teile des Reichs, aber die Mehrheit der Fragen wurde nach wie vor in Wien gelöst. Erst nach dem Tod von Franz Josef I. setzte ungarisches Kabinett durch, dass die Urkunden für ungarische Staatsangehörigen nicht in Wien erstellt, sondern in ungarischer Hauptstadt Budapest. Mit Nobilitierungen hängte eine Reihe der weiteren Fragen zusammen, nebst anderen auch Frage der Taxen. Schon erste Adelsdiplomen, die im Mitteleuropa im 14. Jahrhundert erschienen, wurden mit der Pflicht von Zahlung von verschiedenen Gebühren verbunden. Diese Summe wurde ursprünglich als Taxe für Ausfertigung der Urkunde aufgenommen, aber sehr rasch verwandelte sich sie ins Herausgebers Aufkommen der Bezüge.

Das System wurde auch nach der Entstehung des Österreichischen Kaisertums und Die Gebühr für Erteilung der verschiedenen Titel wiederum mit dem Paragraph 137 des österreichischen Taxengesetzes aus dem Jahre 1840 bestimmt. Alle Taxen mussten in einer Frist von einem Jahr gedeckt sein. Wenn es nicht so geschah, dann der höchste Beschluss verlor die Gültigkeit. Die Pflicht von der Vergütung der Gebühr für Nobilitierung entfiel im Falle der Monarchs Entscheidung über Erlassung der Taxen aus Sondergnade, die von Mitte des 19. Jahrhunderts immer häufiger wurde. Vielleicht deswegen wurde die Taxenhöhe von 1840 bis Zerfall der Monarchie nicht erhöht, trotz dem Fakt, dass der Wert der österreichischen Währung mit der Zeit markant sank. Das Taxensystem war sehr ausarbeitet und setzte vielleicht alle mögliche Varianten voraus. Die Erteilung des Prädikats und des Ehrentitels Adler kostete 10% der Taxe für entsprechenden Adelsrang und dieselbe Summe kostete das Recht das Prädikat als Nachname benutzen, die Veränderung des Wappens und die Verbindung von Namen und Wappen. Entsprechende Erhebungsgebühr und weitere Taxen wurden bei dem Ministerium des Innern, Essen Adlersabteilung erfüllte die Funktion des österreichischen Heroldsamtes, bei sog. *Zentral-Tax- und Gebührenbemessungsamt in Wien* oder bei dem k. k. Steueramt. Ohne Bezahlung dieser Gebühr war es nicht möglich um Herausgeben der Urkunde zu ersuchen.

Śławomir Górzyński: Die polnische Aristokratie in Galizien – Verwandlung oder Fortsetzung (S. 111–118)

Der Text summarisiert die Ergebnisse vom Autors Studium der Erteilung von den Adelstiteln den aristokratischen Familien in der neuen österreichischen Provinz – Galizien in den Jahren 1772 bis zum Ende der Monarchie, wie wurde durch Autor in seiner Monographie *Arystokracja polska w Galicji* (Warszawa 2009) vorgestellt. Der Autor folgt die Problematik im Kontext der Gestaltung der neuen gesellschaftlichen Elitengruppe in der Habsburgischen Monarchie. Als entscheidende sieht er die Jahre seit 1772 bzw. 1775, wann erschiene das Patent, das durch Kaiserin Maria Theresia herausgegeben wurde. Fürsten, Grafen und Freiherren

bildeten juristischen Sonderstand. Die Reflexionen basieren auf Materialien versammelten im Hofkanzleiarhiv und auf Materialien von k. k. Ministerium des Innern, Adelsarchiv. Einen wichtigen Teil schaffen die Wappenabbildungen, die aus originalen Diplomen oder aus Kopien von Diplome behaltenen im Allgemeinen Verwaltungsarchiv in Wien stammen. Auf Grund der ausführlichen Analyse aller Fälle von Nobilitierung kommt der Autor zum Abschluss, dass Menschen schaffende neue gesellschaftliche Schicht in Galizien nach der ersten Teilung Polens zur Elite des mit dem Wiener Hof gebundenen polnischen Adels gehörten. Ihre Stellung lehnten an Prestige, das sie schon vor dem Niedergang von Republik genossen. Aber sie konnten sich der neuen politischen Wirklichkeit fügen. Mit der Zeit vergrößerte sich die Gruppe um Repräsentanten des Mitteladels, die sich durch Freundschaft und Kontakte auf der gesellschaftlichen Leiter kletterten.

NOBILITATION UND AUFNAHME ZWISCHEN LANDESSTÄNDE

Jiří Brňovják: Zum ämtlichen Prozess der Aufnahme zwischen Landstände im Zeitraum von der Publication den Verneuerten Landesordnungen bis zur Hälfte des 19. Jahrhunderts und zu seinen Schriftlichkeiten (S. 121–141)

Diese Studie ist ein Versuch die Form vom Prozess der Aufnahme zwischen mährische und böhmische Landstände, wie sie sich bildete und entwickelte im Zeitraum nach der Schlacht am Weissen Berg. Im Lauf der Nobilitierung bekam zwar der Betreffende einen Adelstitel, ein Prädikat und ein Wappen, das aber bedeutete nicht automatische Mitgliederschaft in Ständen der böhmischen Länder. Um es zu gewinnen, musste er noch einige rechtliche Bedingungen zu erfüllen. Die erste aus ihnen war Erteilung vom Inkolat (*ius incolatus*.) Das war wie im Fall der Erteilung vom Adelstitel erblich und war minimal mit Ritterstand gebunden. In der Verneuerte Landesordnung behielt sich das Recht zur Erteilung vom Inkolat der Herrscher vor. Inkolat garantierte seinem Besitzer Rechte der Inwohner auf dem Gebiet des böhmischen Staates, aber wirkliche Standesrechte war es nötig direkt im Land wo der Betreffende engagieren wollte zu gewinnen – es ging um sog. Habilitation im Lande, die Eid von Treue dem Herrscher einschliesste und Revers zum Lande bezog ein. Die Pflicht dem Herrscher die Treue zu schwören (*juramentum fidelitatis*) und allen seiner dynastischen Nachfolger wurde in der Verneuerten Landesordnung gelegt. Die Pflicht vom Treuseid wurde allgemein allen Mitgliedern aus Herren- und Ritterstand nach Erreichen des Alter von 20 Jahren angeordnet; Nichterfüllung konnte Verlust der politischen Rechte im Lande bedeuten. Diese Pflicht hatten auch Mitglieder des geistlichen Standes, des Bürgerstandes und der Vasallen der olmützer Bischof. Revers zum Lande stellte schriftliche Zusage die Landesrechte, zwischen seinen Ständen meldete sich der Betreffende, einzuhalten vor. Ohne Habilitation war es unmöglich die Landtafelfähigkeit zu gewinnen. Nur so war es möglich ein Tafelgut zu gewinnen. Das war nötig für Aufnahme in den Landtag und für Zutritt zu den Landesämter. Treuseid war durch Josef II. im Jahre 1781 aufgehoben, Inkolat so wie Revers zum Lande blieben bis zum Ende der Standesordnung 1848 bewahrt. Für Registrierung der Habilitation im Lande waren in der Zeit nach der Schlacht am Weissen Berg die Landtafel gebraucht. Zuständige Kvaternen waren seit der 40. Jahre des 17. Jahrhunderts gegründet. Einzelne Hinterlegungen umfassen eine Reihe von bedeutsamen Schriftstücken und auch Abschriften von Nobilitierungs- und Inkolatsdiplomen. Es handelt sich um eine von zwei Grundquellen zur Erkenntnis der Habilitation im Lande; die zweite Quelle dazu ist Aktenmaterial, das im Gestalt von Schriften in der Registratur von Ämtern der Landtafel oder Landesgubernium bewahrt geblieben ist.

Die Studie ist a priori auf die Lage in Böhmen und Mähren gerichtet, weil hier die Standesverhältnisse fast identisch waren, sie hatten Tradition der gemeinsamen Entwicklung und die selben Institutionen wirkten da. Zur verfolgten Problematik gibt schon eine Reihe von hochwertigen Studien und eine grosse Menge von gut erhaltenen Archivquellen. Aber ein Bestandteil von Ländern der böhmischen Krone waren auch die schlesischen Fürstentümer und freie Standesherrschaften. Leider die Problematik von Aufnahmen zwischen hiesigen ist bis heute nicht so durchforscht wie wir zur Komparation brauchten.

Jiří David: Ritterstandsbuch (1628–1690) – ständischer Umfang des Nobilitierungsprozesses (S. 141–159)

Eingelebte Vorstellungen über durch Monarch indoktrinierte Einmischungen ins politischen Leben der böhmischen Länder nach dem 1620 sind in den letzten Jahren durch tiefere Quellenstudien über einzelne Sphären des öffentlichen Lebens relativisiert. Diese Studien skizzieren, dass der Charakter des Ständestaats in dieser Zeit nicht nur einmalige Veränderungen der rechtlichen Regeln bestimmten, aber auch langzeitige Veränderung des politischen und rechtlichen Denkens der Gesellschaft. So ist das auch im Fall der ständischen Teilnahme auf Erteilung des Inkolatsrechtes und Erhöhung in den Adelsstand.

In den beiden von diesen Prozessen kann man schon seit der Wende des 15. und 16. Jahrhunderts bestimmte Zweispurigkeit beobachten. An einer Seite steht der Nobilitierungsakt des Monarchen (die Herausgabe der Nobilitierungsurkunde, Erteilung des Wappens oder des Inkolats), an der anderen Seite die schliessenden Ritterstände begannen die rechtlichen Barrieren gegen Infiltration von neuen Nobilitanten oder Auswärtigen schaffen, die politische Konsistenz des niedrigeren Adelsstandes und gesellschaftliche Stellung seiner Mitglieder bedrohen könnten. Diese rechtliche Bedingungen wurden anfangs des 17. Jahrhunderts in Böhmen und Mähren zur sehr präzisen Form geführt. Neben dem Nobilitierungsakt stabilisierte sich in den Landtagen realisierte ständische Aufnahme-prozedur.

Verneuerte Landesordnung garantiert dem Monarch in vielen Bereichen des öffentlichen Lebens legislative Oberhand, das betrifft auch die Problematik der Nobilitierungen. Ständische Aufnahmen sind aber nicht ihrer Vermittlung wesentlich verletzt. Die Eintracht der älteren Praxis mit dem neuen Gesetzbuch bringt die Resolution aus dem Jahre 1629, die diese ständische Gewohnheit gegenseitig bestätigt und wird eine normative Grundlage der ständischen Aufnahme für nächste Jahrzehnte.

Die Praxis der ständischen Aufnahme spiegelte nach diesem Jahre völlig die vorige Gepflogenheit wider. Weiterhin wurden sie auf separaten Versammlungen des Ritterstandes auf den Landtagen realisiert und die Ergebnisse dieser Versammlungen wurden ins neu gegründeten Ritterstandsbuch eingeführt. Bis zum Jahre 1690 ist heur 170 Einträge verzeichnet, die 123 neu aufgenommenen Personen registrieren. Die Bewerber traten meistens schon im Lauf der amtlichen Verhandlungen bei der Landeshauptmannschaft und bei den Landtaffeln (Akt der „Habilitation“ zum Land) beim Ritterstand vor.

An der anderen Seite seit Ende der 60. Jahre verringerte markant die Häufigkeit der Ritterversammlungen. Das machte sich bemerkbar auch auf dem visuellen Abstieg des Ritterstandsbuchs. Es scheint, dass es nicht durch Eingreifen von oben verursacht war sondern es ging um einfache Abwechslung der Generationen. Die am Ende der 60. Jahre antretende Generation der Repräsentanten des Ritterstandes beimesste vermutlich nicht dieser ständischen Gepflogenheit so eine Wichtigkeit und widmete ihr auch nicht so viel Zeit und Mühe. Ritterliche Aufnahme-prozedur aber zeigt, dass Strukturen, auf denen die ständische Gesellschaft stand, überleben ohne Hinsicht auf einmalige normative Veränderungen tief bis dem 17. Jahrhundert und unterlagen nur sehr langsamen Veränderungen.

Marek Starý: Die Handschriften des Vavřinec Koutný von Zářečná als Erkenntnisquelle von Umwandlungen der Struktur der ständischen Korporationen im 16. und 17. Jahrhundert (S.160–173)

Die Umwandlung der Struktur des böhmischen Adels in der Zeit vor der Schlacht am Weissen Berg gehört zu den Interessanten aber gleichzeitig unzureichend bearbeiteten Themenbereiche in der tschechischen Historiographie. Die bedeutende zeitgenössische Quelle, die eine Reihe von zuträglichen Informationen bietet, ist die Handschrift des Vavřinec Koutný von Zářečná. Dieses Werk entstand auf Bestellung des Karel d. Älteren von Žerotín, wahrscheinlich im Jahre 1615 und beinhaltet das Verzeichnis der Landtagsbeschlüsse und Verzeichnisse der Personen, die in das Land aufgenommenen wurden, in den Herrenstand oder Ritterstand aufgenommenen wurden. Diese Handschrift ist bis jetzt nur selten genutzt worden, es wurden eher nur Angaben entnommen, ohne dass dem eigenen Werk Aufmerksamkeit gewidmet wurde.

Der vorgelegte Beitrag bemüht sich um eine Zusammenfassung der Grundangaben über die Struktur und des Inhaltes der Handschrift und überlegt über ihre Verwendbarkeit bei weiteren historischen Forschungen. Er weist weiter auch auf das Vorhandensein einer anderen Handschrift auch signiert vom Vavřinec Koutný von Zářečná, die heute im Archiv des Nationalmuseums vorhanden ist. In ihr sind identische Verzeichnisse, die sich nur in Details unterscheiden. Diese Verzeichnisse sind ein wertvoller Anhalt für die Verfolgung der Umwandlung des böhmischen Adels in der genannten Zeit. Gleichzeitig gilt aber, dass die systematische Bearbeitung dieses Themas aus primären Quellen ausgehen muss, das bedeutet aus Landtafeln, Bekenntnissen zum Land, Akten aus der ehemaligen Böhmisches Hofkanzlei und ähnlich.

Zbyněk Žouželka: Mährische Adelsmatrikel. Quelle zur Geschichte des mährischen Adels der Zeit nach der Schlacht am Weissen Berg (S. 174–181)

Mährische Adelsmatrikel ist ein Bestandteil des Fonds A 3 Ständische Manuskripten (aus den Jahren 1348-1884), die im Mährischen Landesarchiv Brünn (Moravský zemský archiv v Brně) bewahrt ist. Sie entstand als Evidenzmittel der mährischen ständischen Registratur an der Wende der 20. und 30. Jahre des 19. Jahrhunderts, in der Zeit wann die Adelsverhältnisse in der österreichischen Monarchie sehr ungeordnet waren und eine übersichtliche Evidenz des Adels äusserte sich als dringend. Die Matrikel hat chronologische Spannweite von den 20. Jahren des 17. Jahrhunderts bis zum Jahre 1868 – d. h. eine Mehrheit ihrer Einträge hat einen retrospektiven Charakter und nur ein kleiner Teil entstand durch durchlaufende Form. Die Matrikel hat das Format des Buches, ihre Rubriken (vorgeschriebene und ausgefüllte deutsch) sind so strukturiert um aus ihnen zu erweisbar wurde, dass gegebene Person (hier eingetragte) ist ein neuer Mitglied der ständischen Landsgemeinde, respektive ein Adelige ist.

Die Rubriken der Matrikel schliessen ein: 1. Name der eingetragenen Person; 2. biographische Angaben zur eingetragenen Person; 3. verliehtes Privilegium: a) Art des erteilten Adelstitels und Datum der Erteilung, b) Datum der Erteilung vom Inkolat (d. h. Landesbürgerschaft); 4) Hinweise zum offiziellen Material in den Landtafeln und Registraturen der Landesbehörden. Als Quelle hat die Matrikel grössere Relevanz in der ständischen Zeit (d. h. bis der Hälfte des 19. Jahrhunderts), wann sie hauptsächlich als Verzeichnis der neuen Mitglieder der ständischen Landsgemeinde konzipiert war. In der Zeit nach der ständischen Verfassung in der österreichischen Monarchie (nach der Hälfte des 19. Jahrhunderts) hat die Matrikel vereinfachtes Format (manche Rubriken sind entfallen); noch dazu ist sie um Personen aus anderen Kronländern der Monarchie ergänzt (womit sie ein Charakter des österreichischen Adels hat). Trotz einer Reihe der Mängel, die im Rahmen der bisherigen

Forschung festgestellt waren, ist mährische Adelsmatrikel eine einzigartige Quelle, die kostbare Informationen zum Studium der Geschichte des mährischen Adels aus der Zeit nach der Schlacht am Weissen Berg, des neuen Adels, eventuell der Sozialgeschichte der böhmischen Länder umfasst.

...zum Schluss

(manche andere schriftliche Quellen zu den Nobilitierungen in den böhmischen Ländern in der Neuzeit) (S. 182–191)

In diesem Abschluss machen wir aufmerksam auf manche andere Archiquellen, die nicht in einzelnen Beiträgen erwähnt wurden. Im Zusammenhang mit einzelnen Texten weisen wir auf Intimationen hin, mit welchen die Kanzelei bzw. Ihre Nachfolger über eine Nobilitierung die untergeordnete Landesbehörde aufmerksam machte. Die Konzepte dieser Intimationen wurden im Lauf des 17. Jahrhunderts ein stabiler Bestandteil der Nobilitierungsakte, Originalen wurden in den Registraturen der Landesbehörden erhalten (NA, MZA, ZAO). Im 19. Jahrhundert wurden offizielle Ausweise über vollgebrachte Nobilitierungen, Verluste der Adelschaft, ihre Übertragungen oder über Erteilungen anderer Adelsprivilegien. Kurze Anzeige von vollgebrachten Nobilitierungen waren in amtlichem Teil der *Wiener Zeitung* veröffentlicht. Aus Amtsbedarf entstand in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine Reihe von Verzeichnissen der Nobilitierungen oder Inkolatserteilungen, die sich wieder auf Landesniveau erhalten.

Bis 1848 war oft ein Bestandteil von Nobilitierungsakte auch Schriftmaterial betreffend das böhmische Inkolat, wenn es gleichzeitig mit Adelstitel erteilt wurde; Fond BHK (NA) erfasst auch selbstständige Inkolate. Für Erkenntnis vom Mechanismus des Nobilitierungsverfahren sind unentbehrlich im Verzeichnis der Archiquellen sog. Normalien. Die bedeutsamste Sammlung von Normalien bildet sog. *Adelsgeneralien* in ÖStA Wien (AVA). Auch in Registraturen der obersten Ämter der böhmischen Länder finden wir analoge Sammlungen (NA, MZA).

Nur wenig originale Nobilitierungsurkunden, die nach ihrer Ausfertigung den Akzeptanten expediert wurden, erhielten sich in den Sammlungen der Museen, Archiven oder anderer wissenschaftlichen Institutionen – am häufigsten als Bestand der Familienarchive oder Nachlässe respektive als Bestand von bezielden sammlerischen Bemühungen mancher Archive. Hier wurden oft auch andere Schriftlichkeiten zur Nobilitierung oder Erteilung vom Inkolat erhalten (Vorlagen, Korrespondenz). Vorläufig nicht erforschter Quellentyp sind Materialien von rein persönlichem Charakter: Tagebücher und private Korrespondenz. Im Fall, dass der Nobilitierungsdiplom nicht erhalten wurde, können wir uns helfen mit dem Studium von Quellen, die die Abschriften von Nobilitierungsdiplomen erhalten. Diese Abschriften finden wir in speziellen Reihen von böhmischen und mährischen Landtafeln (NA, MZA); in oberschlesischen Fürstentümern wurde diese Praxis nicht angenommen. In den böhmischen und mährischen Archiven existieren auch zeitgemässe Zusammenfassungen, Indexe und Matriken zu den Landtafeln. Die Abschriften von Nobilitierungsurkunden sind auch in sog. *Saalbücher* (NA), registrieren aber nur Privilegien für böhmische Länder. Abschriften oder Originale sind auch in genealogischen Sammlungen erhalten (z. B. Wuschitz-Sammlung oder August von Doerr-Sammlung).

Weder dieses Schlusswort noch die ganze vorgelegte Publikation erhebt nicht Anspruch auf ganzes Verzeichnis und Auswertung von schriftlichen Quellen zu den Nobilitierungen in böhmischen Ländern in der Neuzeit. Viele andere Schriftlichkeiten können uns noch

verborgen sein bleiben und warten auf ihre Entdeckung und Veröffentlichung oder ihre Existenz schon bekannt ist, aber bleibt ungeschrieben.

Literaturverzeichnis, Abkürzungverzeichnis, E-mail-Adressen der Autoren und selektives Register siehe am Seiten 205–234.

NOBILITACE VE SVĚTLE PÍSEMNÝCH PRAMENŮ

JIRÍ BRŇOVJÁK A KOL.

NOBILITAS IN HISTORIA MODERNA

Tomus II

Vydala Ostravská univerzita v Ostravě
Ostrava 2009

Grafická úprava a sazba: Repronis s.r.o. Ostrava

Layout: Kazimierz Gajdzica

Jazyková úprava: Miloš Šembera

Odborná spolupráce: Dr Waclaw Gojniczek

Tisk a vazba: Finidr, s.r.o., Český Těšín

ISBN 978-80-7368-744-1